

**Výzkumy veřejného mínění
– teoretické souvislosti
a praktická aplikace**

**Eliška Rendlová
Tomáš Lebeda**

SP 02:13

2002

Tuto práci recenzovali: Mgr. Klára Plecítá
PhDr. Jiří Šubrt, CSc.
Milan Tuček, CSc.

Tato studie vznikla v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR,
č. S7028205.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002.
ISBN 80-7330-032-x

Obsah

1. Teoretické pojetí veřejnosti, veřejného mínění a role výzkumů		
mínění	E. Rendlová	9
1.1 Úvodem		9
1.2 Pojetí veřejnosti a veřejného mínění v normativních politických teoriích		10
1.3 Sociologizace teorií veřejného mínění		12
1.3.1 Chicagská škola		12
1.3.2 Americký pragmatismus a kritika Waltera Lippmanna		13
1.3.3 Teorie veřejného mínění v pojetí Ferdinanda Tönniese		14
1.4 Sociálně psychologické přístupy ke zkoumání veřejného mínění		16
1.5 Teoretické koncepty a empirický výzkum		18
1.6 Institucionalizace výzkumů veřejného mínění		20
1.7 Kritika výzkumů mínění		21
1.8 Shrnutí základních vývojových tendencí konceptu veřejného mínění		23
1.9 Situace výzkumů veřejného mínění u nás		25
Literatura		27
2. Struktura a konzistentnost postojů české veřejnosti v otázkách		
postavení prezidenta ČR	T. Lebeda	29
2.1 Úvod, východiska a hypotézy		29
2.2 Způsob volby prezidenta		31
2.3 Pravomoci prezidenta		33
2.3.1 Primární vnitropolitické pravomoci		35
2.3.2 Zahraničněpolitické pravomoci		40
2.3.3 Sekundární vnitropolitické pravomoci		42
2.3.4 Nropolitické pravomoci		43
2.4 Závěry		45
Literatura		47
Shrnutí		48
Summary		48
Zusammenfassung		49

Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace

**Eliška Rendlová
Tomáš Lebeda**

Abstrakt

Publikace obsahuje dvě stati nahlízející veřejné mínění z jiného relevantního pohledu. První stať se zabývá teoretickými koncepty veřejného mínění a výzkumů veřejného mínění. Přináší přehled vývoje pojmových konceptů v rámci politické filozofie, sociologie a sociální psychologie. Dokumentuje změny v konceptu vyvolané masivním rozvojem výzkumů veřejného mínění. Podrobnější pozornost věnuje roli výzkumů v masové komunikaci a s tím spojeným rizikům. Druhá stať se snaží zmapovat konzistentnost postojů české veřejnosti v otázkách postavení prezidenta ČR a způsobu jeho volby – jednoho z klíčových témat volební kampaně před volbami do Poslanecké sněmovny 2002.

Klíčová slova

Veřejné mínění, veřejnost, výzkumy veřejného mínění, masová komunikace, politické postoje, postavení prezidenta

Public Opinion Surveys – Theoretical Aspects and Practical Application

Eliška Rendlová
Tomáš Lebeda

Abstract

This publication is comprised of two papers, each of which looks at public opinion from a different, relevant perspective. The first paper deals with the theoretical concepts of public opinion and public opinion surveys. It presents an overview of the evolution of related concepts within political philosophy, sociology, and social psychology, and it documents the changes in the concept evoked by the massive advancement of public opinion surveys. More detailed attention is devoted to the role of the surveys in mass communication and related risks. The second paper attempts to map out the consistency of the attitudes of the Czech population with respect to the position of the president of the Czech Republic and the way in which the president is elected – one of the key issues in the election campaign prior to the parliamentary elections held in 2002.

Keywords

Public opinion, the public, public opinion surveys, mass communication, political attitudes, position of the president

Meinungsforschung – Theoretische Zusammenhänge und praktische Anwendung

**Eliška Rendlová
Tomáš Lebeda**

Abstraktum

Die Publikation umfasst zwei Artikel, von denen jeder die öffentliche Meinung aus einem anderen relevanten Blickwinkel betrachtet. Der erste Artikel beschäftigt sich mit theoretischen Konzeptionen der öffentlichen Meinung und der Meinungsforschung. Er bietet einen Überblick über die Entwicklung der begrifflichen Konzeptionen im Rahmen der politischen Philosophie, Soziologie und Sozialpsychologie und dokumentiert die Veränderungen in der Konzeption, die durch die massive Zunahme von öffentlichen Meinungsumfragen hervorgerufen wurden. Eingehendere Aufmerksamkeit schenkt er der Rolle der Umfragen in der Massenkommunikation und den damit verbundenen Risiken. Der zweite Artikel ist bestrebt, die Konsistenz der Haltungen der tschechischen Öffentlichkeit in der Frage der Stellung des tschechischen Präsidenten und das Problem des Wahlverfahrens für dieses Amt darzustellen – gleichzeitig eines der Schlüsselthemen der Wahlkampagne vor den Wahlen zur Abgeordnetenkammer 2002.

Schlüsselwörter

Öffentliche Meinung, Öffentlichkeit, Meinungsforschung, Massenkommunikation, politische Haltungen, Stellung des Präsidenten

1. Teoretické pojetí veřejnosti, veřejného mínění a role výzkumů mínění

(Přehledová studie)

Eliška Rendlová

1.1 Úvodem

Pojmy veřejnost a její produkt – veřejné mínění vystupují do popředí v souvislosti s rozvojem liberální politické teorie a postupným vytvářením demokratických politických systémů. Historická role veřejnosti a veřejného mínění se postupně mění a výraznými proměnami prochází také jejich teoretické pojetí. Z původního významu veřejnosti jako společenské elity složené ze svobodných, vzdělaných a angažovaných občanů se postupně mění v koncept pluralitních veřejností, které jsou mnohdy dokonce synonymem pro veškeré obyvatelstvo. Pojetí veřejného mínění v racionalismu 18. století nejprve představuje sjednocený racionálně kritický soud poučené a zainteresované veřejnosti. Postupně, s rozšiřováním a pluralitou veřejností se schopnost sjednoceného názoru ztrácí. S rozvojem statistických metod a technik se tak z velké části veřejným míněním rozumějí informace získané z empirických výzkumů. Posun teoretického konceptu v důsledku rozvoje výzkumů je tak zásadní, že řada autorů doporučuje používat pro výzkumy veřejného mínění spíše pojem masové mínění nebo mínění obyvatelstva (Neidhardt 1994). V počátcích konceptualizace obou pojmů je důraz kladen na vztah mezi veřejností a vládou, později je to vztah mezi veřejností a masou, či davem. V souvislosti s rozvojem empirických výzkumů se do popředí dostávají sociologické a sociálně psychologické aspekty vytváření a vyjadřování individuálních mínění, zejména sociální kontrola a vliv médií.

Pojetí veřejnosti a veřejného mínění nemají všeobecně přijímanou definici. Spíše lze hovořit o množství přístupů, z nichž mnohé jsou vzájemně kontroverzní. To vyplývá jak z obtížnosti definice pojmů, tak z historických proměn forem a politických funkcí. Splichal vymezuje pět významových rovin, v nichž se pojmy veřejné/veřejnost vyskytují:

1. Veřejnost (a/the public) coby specifická sociální (společenská) kategorie nebo kolektivita, která se objevuje jako aktér nebo agent, obzvláště ve vztahu k nějakému důležitému společenskému problému (často v protikladu k davu nebo mase);

2. Veřejnost / veřejné (public/ness) jako specifická vlastnost určité aktivity nebo prostoru (veřejná televize, veřejné záchodky, veřejné školy);

3. Zveřejnění, publicita (publicity), jako „ztělesnění“ veřejného obsažené v zásadě nebo normě, nebo jako obecné lidské právo, představující základ veřejného mínění nebo doktríny suverenity;

4. Veřejná sféra (public spere) jako specifická sféra, oblast společenského života, společenský prostor mezi státem a občanskou (původně buržoazní) společností, která představuje infrastrukturu pro sociální integraci prostřednictvím veřejné diskuse nebo trhu názorů;

5. Veřejné mínění (public opinion) jako propojení uvedených rovin tvořící dimenzi mínění (nebo vyjadřování názorů). V normativních teoriích je veřejné mínění považováno za

přímý výsledek buď veřejnosti jako sociální kategorie („vyjádřeno veřejností“), nebo veřejné sféry, nebo obou. Nicméně ve 20. století v pozitivistických a obzvláště empirických přístupech se veřejné mínění obvykle „emancipuje“ od svých historických základů (Splichal, 1999, s 6–7).

1.2 Pojetí veřejnosti a veřejného mínění v normativních politických teoriích

Pojem veřejnosti do politické filozofie vstupuje v konceptu liberální buržoazní veřejnosti, jejímž produktem je veřejné mínění – projev společné vůle občanů. Historicky je součástí a důsledkem procesu emancipace vznikající buržoazie, která usiluje o získání politické moci a o její ospravedlnění. Liberální koncept vychází z analogie mezi svobodným trhem a svobodným myšlením a současně je jedním z projevů prosazování a vyjadřování lidské individuality a lidských práv. Pojem veřejnost má výraznou politickou funkci – představuje snahu nalézt sjednocující subjekt, který by nahradil ideu božské či feudální moci v předkapitalistických společnostech a dával politické elitě oprávnění k reprezentaci zájmů všech občanů, tedy k vládě. V tomto pojetí jsou veřejnost a veřejné mínění singulárem, představujícím jednotu a shodu všech občanů, jejich sjednocující společnou vůli.

V základech uvedené koncepce je představa o objektivně shodných zájmech všech občanů. Prostředkem je svobodná diskuse, kritické posuzování racionálních argumentů, výsledkem pak shoda, sjednocující veřejné mínění, které vyjadřuje společnou vůli všech. Politická elita je adresátem a v pojetí některých filozofů i vykonavatelem této vůle (Rousseau). Veřejné mínění je tak jedním ze zdrojů oprávněnosti demokracie.

Veřejná diskuse je otevřena každému, neexistují žádné legální či mocenské bariéry, typické pro předburžoazní společnosti. V důsledku omezení a posléze zákazu cenzury se také tisk stává součástí veřejné diskuse. Rozhodujícím kritériem účasti občanů v diskusi je schopnost racionálního kritického rozvažování a nezávislého posuzování faktů, které je osvobozeno od tlaku individuálních zájmů a závislosti na politické moci. Ve skutečnosti je takto chápána veřejná diskuse otevřena jen pro část společnosti – svobodné vlastníky, vzdělané, informované a společensky angažované muže. Ženy, nemajetní, nevzdělaní a příslušníci dalších deprivovaných skupin nejsou pro veřejnou diskusi dostatečně vybaveni. Mají právo na zákonnou ochranu, ale nemají právo podílet se na tvorbě zákonů.

Inspiračním zdrojem liberálního konceptu byla antická, zejména řecká demokracie. Ta ale představovala demokracii malé, nepočetné společnosti s jednoduchými mechanismy zprostředkování. Nicméně i v antickém Řecku existovaly fyzické bariéry pro účast všech svobodných občanů ve veřejných diskusích. Agory – tržiště a shromaždiště městských států nebyly pro svou vzdálenost dosažitelné všem. Vrch Pnyx, místo athénské shromáždění, pojal zhruba 6 tisíc osob, přičemž počet svobodných občanů se pohyboval mezi 30–60 tisíci. Účastníci shromáždění proto byli vybíráni losem. Ale ani to nezaručovalo všem možnost vstupovat do veřejné diskuse, neboť okruh diskutujících se omezoval na slyšitelnost lidského hlasu. (Fishkin 1995, 18–19). Schopnost být slyšen byla ceněna do té míry, že jedním z hrdinů Homérovy Iliady se stal Stentor, který údajně překřičel padesát mužů. Přívlastek stentorský je dodnes synonymem pro mohutný, zvučný hlas.

Sám pojem veřejný není ani v antice zcela jednoznačný. Hölscher rozlišuje dva významy: a) sociálně-politický – ve vztahu k obci, celku občanů a b) vizuálně-intelektuální, označující slávu/hanbu nebo veřejné vystupování. Sociálně-politické pojetí zaniklo s rozpadem antické demokracie a objevuje se až v novověku jako inspirace liberální teorie v konceptu

svobodné veřejné diskuse ústící ve sjednocený názor. Vizuálně-intelektuální pojetí veřejného, které znamená něco viditelného a známého všem lide, je součástí celých lidských dějin. V tomto smyslu existovala veřejnost i ve feudalismu. Habermas hovoří o feudální reprezentativní veřejnosti (Park o ceremoniální kontrole), kdy šlechta či církve předváděly svůj sociální status a lid tvořil kulisu této podívané. Vizuálně-intelektuální pojetí se v současnosti promítá do konceptů plurality veřejností. (Hölscher 1979)

Koncept liberální veřejnosti, tj. zejména idea nezávislého posuzování ústícího do sjednoceného veřejného mínění, se postupně problematizoval tím, jak se občanské svobody rozšiřovaly na stále větší část obyvatelstva. Liberální koncept vznikl v první generaci vytváření a prosazování lidských práv a svobod a práv občanských a politických. Některá z nich se přímo týkala veřejné sféry – svoboda vyznání a svědomí, svoboda projevu, právo petiční, shromažďovací, právo na účast ve vládě přímo nebo prostřednictvím volených zástupců). Jiná byla zásadní pro soukromou sféru (zejména právo na nedotknutelnost osoby, jejího soukromí, právo na důstojnost, právo na majetek). V první polovině 20. století, které je spojováno s druhou generací lidských práv – sociálních a kulturních –, bylo liberální pojetí veřejnosti již na ústupu. Mimo jiné právě proto, že nemohlo překonat pojetí sjednocující veřejnosti a veřejného mínění, zatímco společenský vývoj vedl nejen k početnému rozšiřování veřejnosti, ale i k její diverzifikaci, složité struktuře mnoha, vedle sebe či proti sobě stojících veřejností.

Ve třetí, současné generaci koncipování lidských práv, nazývaných také právy solidarity, se tento proces rozrůstání a rozrůzněnosti veřejností dále prohlubuje. Práva sebeurčení a práva menšin vytvářejí neredukovatelnou mnohost veřejností a tento proces zdaleka není u konce. Současně roste význam komunikace, který se v této oblasti promítá např. do práva na informace. Navíc se, v důsledku globalizace (podobně jako v ekonomických procesech) relativně oslabuje vztah mezi veřejným míněním a politickou mocí v rámci jednotlivých státních celků a vytváří se nový fenomén – mezinárodní nebo nadnárodní veřejnost – například ve vztahu k institucím Evropské unie.

K liberálnímu konceptu veřejnosti se ve svém díle vrací J. Habermas, který se zabývá analýzou vzniku a rozpadu buržoazní veřejnosti. Vedle pojmu veřejnost ve smyslu sociální kolektivity vymezuje veřejnou sféru, kterou definuje jako „všechny takové podmínky komunikace, za kterých může vznikat diskursivní vytváření mínění a vůle ve veřejnosti, tvořené občany státu“ (Habermas 1992, 446). Veřejná sféra je tak určitou infrastrukturou, mentálním prostorem, analogií určitého trhu mínění. Vytvoření a existence veřejné sféry vyžaduje nejen institucionální zabezpečení garantované právním státem, ale též podporující zázemí kulturní tradice, sociálních vzorů, politické kultury a ekonomické svobody. Veřejná sféra, podobně jako ekonomický trh, byla původně vázána na specifický veřejný prostor. S rozvojem komunikačních technologií raného kapitalismu se začala oddělovat od své prostorové závislosti a získala charakter sítě prostorově odlišných aktérů a jejich vztahů. Podstatnou roli při vytváření veřejné sféry hrála média. V současnosti se veřejná sféra globalizuje. Z hlediska její funkce při vytváření nezávislého veřejného mínění dochází k určité regresi, která je důsledkem intervenionistické role státu a zrušení jasně dělící linie mezi státem a občanskou společností. Dalším podstatným argumentem je úpadek tradičních veřejných prostorů, homogenizace a komercializace masových médií. Kritický a rozvažující čtenář či posluchač se stává pasivním příjemcem homogenizovaných a komercializovaných médií. Habermas hovoří o refeudalizaci veřejnosti. Veřejnost ztrácí schopnost sjednoceného racionálně kritického soudu, depolitizuje se. Problémem je i její pluralizace – existuje mnoho diferencovaných ve-

řejností. Všeobecná, nejširší veřejnost (general public) je prakticky synonymem pro souhrn všeho obyvatelstva (Habermas [1990] 2000).

Na rozšiřování pojmu veřejnost na stále širší skupiny obyvatelstva upozorňují i jiní autoři. Například Bourdieu ([1972]1979) se obává, že problémy s vymezením hranic veřejnosti mohou vést až k tomu, že se stává všezahrnujícím pojmem.

1.3 Sociologizace teorií veřejného mínění

Počátkem 20. století se začínají objevovat první sociologická pojetí veřejnosti a veřejného mínění. Vycházejí i nadále z normativních politických teorií, avšak zhodnocují také nově vznikající teoretické koncepty v sociologii a dalších společenských vědách. Současně reagují na reálný vývoj demokratických společností a jejich nové charakteristické rysy, zejména na rozšiřování a diverzifikaci veřejnosti, růst významu komunikace a role médií, stále častější provádění výzkumů veřejného mínění a zveřejňování jejich závěrů. Mezi nejvýznamnější sociologické koncepty patří pojetí chicagské sociologické školy, amerického pragmatismu a teorie společnosti Ferdinanda Tönniese.

1.3.1 Chicagská škola

U zrodu prvního sociologického konceptu stojí chicagská škola, která sice bere v úvahu normativní politické teorie, ale staví také na poznatcích psychologického výzkumu, zejména na modelech skupinové interakce. Pojetí veřejnosti se již primárně nezaměřuje na vztah mezi veřejností a vládou, ale na její vymezení ve srovnání s masou či davem. Přední představitel R. E. Park koncipoval pojem veřejnosti jako volně organizovanou skupinu a její rysy vymezil v porovnání s davem. Podstatou veřejnosti, na rozdíl od davu, je kritické rozvažování. Podle Parka: „Chování veřejnosti, které je vyjádřeno veřejným míněním, je výsledkem diskuse mezi jednotlivci, kteří zastávají rozdílná stanoviska. Základem diskuse jsou předložená fakta“ (Park [1904], 1972, 57). Vzájemná interakce se děje jako kritické rozvažování, do něhož vstupují odlišné zájmy a zájmové skupiny, avšak rozdíly mezi nimi zůstávají zachovány. Podobně jako se to děje v ekonomické rovině – při směně zboží či v politice např. při parlamentním vyjednávání. Naproti tomu v davu je výsledkem kontrola nad všemi členy, potlačování jejich zájmů a jejich individuální autonomie.

Podobnost mezi veřejností a davem podle Parka spočívá v několika rysech. Dav i veřejnost vznikají jako důsledek vzájemné interakce a směny, nejsou formálně organizovány a ani se za skupinu nepovažují. Jejich trvání je časově omezené, předpokladem jejich vzniku je existence jiných sociálních seskupení a svojí akcí (nápodobou či kritickou diskusí) se přetvářejí do nových skupinových forem. Park rozlišuje prvotní reciprocitu davu fungující na bázi nápodoby a poslušnosti. Tak se utvářejí a upevňují sociální zvyky, tradice a rituály. Veřejnost se vyznačuje druhotnou reciprocitou, která vyžaduje racionální reflexi, kolektivní zaměření na určitý zájem. Navíc, charakteristickým rysem veřejnosti je její kritičnost a vyjadřování rozdílných názorů. Když kritika zmizí, veřejnost přestane existovat (Park [1904], 1972, 79–80).

Parkův žák H. Blumer, představitel symbolického interakcionismu, reprezentuje konec klasického období chicagské sociologické školy. Vymezuje veřejnost v protikladu k masě. Veřejnost chápe jako základní a spontánní seskupení, které a) vzniká v reakci na problém, b) je rozděleno v názorech, c) angažuje se v diskusi nad problémem. Naproti tomu masa je složena z anonymních jednotlivců, mezi nimiž téměř neexistuje interakce, neboť jsou fyzicky

oddělení a mohou pocházet z velmi různých sociálních vrstev. Masa, na rozdíl od davu, je velmi obtížně mobilizovatelná ([1946] 1966, 43). Blumer klade velký důraz na význam komunikace. Jako první upozorňuje na rostoucí vliv médií a využití výzkumů veřejného mínění. Na jedné straně zdůrazňuje kolektivní, interaktivní a racionálně diskurzivní charakter veřejného mínění vznikajícího v klasických formách veřejnosti. Na druhé straně vidí paralelu mezi veřejným a masovým míněním. Uvědomuje si manipulativní vliv veřejného mínění, jeho schopnost tvarovat názory relativně nezainteresovaných lidí. V důsledku diverzifikace veřejného mínění je také oslabován jeho striktně politický charakter.

V podobném duchu uvažuje také C. W. Mills, představitel americké kritické sociologie, který vymezuje veřejnost v protikladu k mase i k davu. Za důležité rysy veřejnosti považuje skutečnosti, že a) prakticky stejné množství lidí vyjadřuje mínění, jako je přijímá, b) komunikace ve veřejnosti je organizována tak, že je možné ihned a efektivně reagovat na jakékoli vyjádřené mínění, c) mínění vyjádřené ve veřejné diskusi je snadno mobilizovatelné k akci – a to v případě potřeby i vůči vládnoucí moci – a d) veřejnost je víceméně autonomní, neboť mocenské instituce do jejích záležitostí nezasahují (Mills [1956], 1966). Veřejnost v tomto pojetí přestává existovat a vynořuje se masová společnost.

1.3.2 Americký pragmatismus a kritika Waltera Lippmanna

Obecnější sociologická teorie veřejného mínění byla vypracována v rámci amerického pragmatismu, který čerpal jak z tradice evropského politického myšlení, tak z historie a specifických rysů americké společnosti. Jeho nejvýznamnější představitel John Dewey zdůrazňoval praktickou a konstruktivní roli rozumu v lidském chování a charakterizoval pragmatismus jako orientující se na budoucnost (na rozdíl od empirismu a jeho vztahu k minulosti). Americký pragmatismus od počátku uznával význam empirického přístupu v sociálním výzkumu a sociologii, ale zásadně odmítal názor, že fakta mluví za sebe a nepotřebují teoretická potvrzení nebo vysvětlení. Kladal velký důraz na úzké spojení mezi cíly společenské demokratizace a vývojem poznání a všeobecné vzdělanosti ve společnosti. Při úvahách o veřejnosti a veřejném mínění pragmatisté vycházeli z rousseauovského předpokladu, že každý jedinec je vybaven dostatečnou inteligencí k tomu, aby se při uspokojování svých zájmů mohl angažovat také v politických záležitostech. Uvědomovali si význam vědy obecně (a zejména společenskovědních disciplín) i význam médií – jejich autonomie a vzdělávacích funkcí. Domnívali se, že demokracie ve společnosti upadá, neboť v důsledku industrializace a urbanizace se společnost stává stále méně transparentní a vyžaduje zprostředkovanou komunikaci za pomoci médií – tisku, rozhlasu a filmu. Média na jedné straně umožňují zprostředkovanou komunikaci a mohou být jedním z prostředků pro znovunastolení demokracie. Na druhé straně představují riziko zkreslení a vytváření falešných obrazů skutečnosti. Obranou proti tomuto nebezpečí je právě rostoucí vzdělanost a kritická angažovanost občanů.

Dewey ve své koncepci vymezuje veřejnost na základě důsledků meziosobních směn (interpersonal transactions). Rozlišuje soukromou sféru, v níž se lidé meziosobních směn bezprostředně účastní, a proto mohou kontrolovat jejich důsledky. Veřejná sféra je taková, kde se lidé směn neúčastní, a důsledky proto mohou kontrolovat jen nepřímou. Veřejnost pak tvoří lidé, jichž se nepřímé důsledky dotýkají do té míry, že mají potřebu je v jistém stupni systematicky regulovat. Tím pověřují veřejně činné osoby a nakonec vytvářejí politický stát jako vlastní politickou organizaci. Dewey se svým pojetím veřejnosti jako politického státu odlišuje prakticky od všech teoretiků v této oblasti, kteří vždy vidí veřejnost v protikladu ke státu a politické moci. Nicméně zdůrazňuje, že pro zachování integrity a efektivity fungování

státu je nutná trvalá kontrola státních úředníků ze strany občanů. Vliv nepřímých důsledků meziosobních směn se projevuje i v pluralitě a variabilitě veřejnosti v prostoru i čase. Variabilita je způsobena rozdíly v důsledcích společenské akce a v uvědomění si těchto důsledků a dále rozdíly v prostředcích, jimiž veřejnost může přimět vládu, aby sloužila jejím zájmům. To, co různé druhy veřejností spojuje, je především „úkol dbát o zájmy a regulovat tyto zájmy, které vznikají jako výsledek komplexního nepřímého šíření a promítání vzájemně propojeného chování“ (Dewey [1927], 1991, 47). Dewey zdůrazňoval význam přímé komunikace v lokální komunitě, v níž jediné je možný přímý dialog. Byl si vědom obtíží s vymezením veřejnosti: „Pokud se neobnoví život v místní komunitě, veřejnost nemůže adekvátně vyřešit svůj nejnaléhavější problém: nalézt a vymezit sebe sama“ (Dewey [1927], 1991, 216). Avšak současně zdůrazňoval nutnost překonávat teritoriální hranice a politické bariéry.

Pragmatisté byli podrobena kritice, zejména jejich předpoklad racionality formování veřejného mínění a schopnosti jednotlivců vytvářet kritické soudy založené na znalosti posuzovaných faktů. Nejtvrdějším kritikem byl Walter Lippmann, politolog a publicista, který obohatil sociologii veřejného mínění o pojem stereotyp. Jeho kritika racionality veřejného mínění je založena na psychologických poznatcích. Za zásadní problém demokracie považoval skutečnost, „že demokracie ve své původní formě nikdy seriózně nevypořádala s problémem vyplývajícím z toho, že obraz uvnitř lidských hlav (jejich „veřejná“ mínění) nekoresponduje automaticky s vnějším světem“ (Lippmann [1922] 1960, 31). Upozorňoval na silný podíl náhodných zkušeností a předsudků v myšlení lidí, na jejich omezenou schopnost i nedostatečný zájem získat spolehlivé informace o posuzovaných faktech. Jednotlivci mají potřebu minimalizovat konflikty a dosahovat názorové shody. Své mínění si vytvářejí pod vlivem manipulativní masové komunikace, při níž jsou vystavováni citově angažovaným symbolům a stereotypům. V důsledku těchto vlivů jednotlivci nejsou schopni rozhodovat ve vysoce komplexních otázkách a bylo by jen rozumné přenechat taková rozhodnutí (včetně nebo zejména politických) příslušným expertům.

Vláda, která naslouchá veřejnému mínění, se nesprávně podřizuje diktátu většiny. V kontroverzních otázkách mají rozhodovat odborníci, neboť mají přístup ke spolehlivým informacím, mají odpovědnost vůči demokratickým ideálům, obecným veřejným zájmům, a proto nepodléhají žádným zájmům partikulárním. Veřejné mínění má být jen v roli pozorovatele. Tato forma demokratického řízení je uskutečnitelná za dvou předpokladů: a) demokratické normy jsou právně zakotveny a sankcionovány a b) vláda a experti poskytují občanům požadované statky a služby.

1.3.3 Teorie veřejného mínění v pojetí Ferdinanda Tönniese

V prostředí německých filozofických tradic vybudoval ucelenou teorii veřejného mínění Ferdinand Tönnies. Začal ji formulovat v díle *Gesellschaft und Gemeinschaft* (1887) a rozpracoval v *Kritik der öffentlichen Meinung* ([1922] 1935).. Jeho teorie je zásadně odlišná od amerického přístupu a zaměřuje se hlavně na formování veřejného mínění pod vlivem tradičního náboženství a kulturního prostředí. To může být hlavním důvodem, proč v období rozmachu empirického výzkumu veřejného mínění a zájmu o sociálně psychologické aspekty jeho formování nenašla Tönniesova teorie výraznější odezvu.

Veřejné mínění chápal jako formu společenské vůle. Toto pojetí je součástí jeho obecné sociologické teorie, založené na vymezení dvou modelů společenského uspořádání – *Gemeinschaft* (pospolitost, komunita) a *Gesellschaft* (společnost). Jedná se o ideální typy, které nikdy neexistovaly v čisté podobě, ale jejichž rysy se v různé formě projevují v konkrétních

společnostech a sociálních strukturách. Společenský historický vývoj Tönnies nechápe jako proces od Gemeinschaft ke Gesellschaft, ačkoli je tak často interpretován. Zabývá-li se historickou perspektivou, hovoří o třetím typu společenství (Volksgemeinschaft), které ve svém díle blíže neanalyzuje, neboť nepředstavuje ideální typ.

Rozdíly mezi Gemeinschaft a Gesellschaft odpovídají rozdílům mezi Wesenwille (přirozenou, organickou vůlí) a Kürwille (reflexivní nebo arbitrální¹). Opět se jedná o ideální typy, které neexistují v čisté podobě, ale podmiňují lidské chování. Organickou vůlí lze chápat jako víru, důraz je kladen na tradiční, emocionální a absolutní. Reflexivní vůle odpovídá utváření názoru, zdůrazňuje instrumentalitu a rozlišování mezi prostředky a cíly. Formy reflexivní vůle nejsou nic jiného než racionalizované a reflektované formy organické vůle, a proto reflexivní vůle vždy vyrůstá z organické a závisí na ní. Tönnies si je vědom, že jednotu vůle a citů je vyjádřena v rozumu a že rozum je založen na životních procesech, a proto nemohou být od sebe odděleny fyzické a kulturní oblasti.

Mínění veřejnosti je jednou ze základních forem společenské vůle, podobně jako náboženství. Na rozdíl od ostatních forem společenské vůle je výsledkem poznání a je tvořeno jako racionální úsudek. Působí v Gesellschaft spolu s dvěma jinými formami společenské vůle – s konvencí, která se týká ekonomického života, a legislativou v oblasti politické. Veřejné mínění je spojováno s etickými a estetickými dimenzemi kolektivního života a v jistém smyslu přebírá funkce, které v tradiční komunitě plní náboženství. Tönnies chápal mínění veřejnosti jako „společný způsob myšlení, jednotný duch jakékoli skupiny nebo sdružení do té míry, že její mínění je založeno na myšlení a vědění spíš než na neověřených dojmech, víře nebo autoritě“ (Tönnies, [1922], 1935, 78). V tomto smyslu může být veřejné mínění chápáno jako racionalizovaná forma náboženství, právě tak jako reflexivní vůle obecně je racionalizovanou formou vůle organické.

Teorii veřejného mínění Tönnies podrobněji rozpracoval v díle *Kritik der öffentlichen Meinung*, kde vymezil tři formy veřejného mínění. V německém originále jsou odlišeny pomocí neurčitých či určitých mluvnických členů, v anglických překladech se používá jiné členění. První z forem je zveřejněné mínění (öffentliche Meinung, published opinion), které reprezentuje veřejně vyjádřené názory jednotlivců, směřované k příjemcům. Ty se nemusí shodovat s osobním míněním jednotlivce nebo s jeho důvěrně sdělovanými názory předem vymezenému okruhu osob. Zveřejněné mínění je souhrnem všech projevů mentálního života ve společnosti a je velmi různorodé. Takto chápané veřejné mínění má zjevné paralely s informacemi, které jsou zjišťovány ve výzkumech veřejného mínění. Druhou formou je veřejné mínění (eine öffentliche Meinung, public opinion), které vzniká, jestliže se zveřejněné mínění stává většinovým názorem, zejména jestliže se formuje jasně vyjádřená podpora nebo nesouhlas většiny jednotlivců. Dochází ke sjednocení různorodých názorů, je to přechodové stadium ke třetí formě, k mínění veřejnosti (die Öffentliche Meinung, opinion of the public). Tato forma je podle Tönniese čistě teoretickým konceptem, pravým vyjádřením mínění veřejnosti v přísném slova smyslu, jako formy společenské vůle. Jeho subjektem je veřejnost – jednotný nebo sjednocující celek. Veřejnost je přechodný sociální útvar podobně jako masa nebo rozptýlený dav. Fyzická vazba pro ni není typická, i když krátkodobě je možná. Veřejnost je spíš duchovní spojení na úrovni idejí. Od masy nebo davu se liší schopností jasně vyjádřit mínění. Tönnies jako první neomezoval veřejné mínění na daný sociální prostor, ale

¹ Termíny reflexní (reflexive) a organická (organic) jsou používány v angličtině, termíny přirozená a arbitrální jsou doporučovány jako český ekvivalent ve Velkém sociologickém slovníku (Velký 1996).

chápal je jako formu intelektuálního seskupení, jehož členové sdílejí podobné myšlenky a názory, aniž nutně jsou v přímé interakci. Tönnies si byl vědom důležitosti tlaku ke konformitě v procesu veřejného mínění (což je podobnost s náboženstvím), ale důrazně obhajoval význam občanské nezávislosti jako základu mínění veřejnosti.

Mínění veřejnosti je ideál normativního typu, jedna z forem společenské vůle, zatímco veřejné mínění a zveřejněné mínění patří do skutečného empirického světa. Charakter veřejnosti určuje, že mínění veřejnosti patří ke specifické formě společenské vůle a sociální struktury, tj. k reflexivní a nikoli organické vůli, ke Gesellschaft, nikoli k Gemeinschaft. Mínění veřejnosti je dohoda, dosažená vlastními nezávislými úvahami občanů. Tato dohoda je přijata všemi nebo téměř všemi členy, i když u některých se může jednat o pasivní přijetí nebo tichý souhlas s většinovým míněním ostatních. Schopnost vytvářet a vyjadřovat mínění souvisí se vzděláním, a proto je důležité zvyšovat všeobecnou vzdělanost ve společnosti. Nicméně jen malá část společnosti dosáhne takového stupně vzdělání, aby byla schopna formovat nezávislé racionálně podložené mínění a odolávat tlakům zvnějšku. Vytváření a vyjadřování mínění je tedy záležitostí vzdělané elity. Cílem veřejnosti může být vyjádření jednotného mínění, ale také výzva k akci. To může být ustavení nového kolektivního orgánu (sdružení, politické strany či výboru). Jeho rozhodnutí se pak stávají závaznými pro všechny členy.

Vytváření nebo vyjadřování mínění veřejnosti se projevuje ve třech agregátních stavech, pro něž si Tönnies vypůjčil pojmy z mechanické fyziky (plynný, kapalný a pevný) a které jsou vyjádřením stupně dosažené jednoty. Pevné mínění veřejnosti se týká dosažených dohod o nesporných otázkách a obecných hodnotách. Vyznačuje se rozumem, tolerancí, odmítnutím předsudků a je tvořeno hlavně intelektuály. Kapalný souhrnný stav nastává, jestliže v čase dochází ke změnám v důsledku nezaujatého a kritického posouzení. Plynné, prchavé mínění veřejnosti je povrchní, rychle se mění, ale i ono má svůj základ v kapalném a zčásti i pevném stavu mínění. Plynná forma nejzřetelněji představuje dynamiku změn a je ve společnosti nejvíc viditelná. V historickém vývoji stojí na počátku vždy plynný prchavý stav, který se nakonec přetváří v pevnou formu. Tönniesův model vytváření a vyjadřování veřejného mínění má tedy dva dynamické momenty. Jedním je vztah mezi veřejným míněním a míněním veřejnosti jako proces vytváření sjednocující dohody z původně rozmanitých a neuspořádaných názorů. Druhým dynamickým modelem jsou procesy probíhající mezi agregátními stavy mínění veřejnosti.

Při analýze reálných společenských podmínek pro utváření a vyjadřování mínění veřejnosti Tönnies věnoval velkou pozornost tisku. Považoval jej vedle parlamentu za nejdůležitější orgán mínění veřejnosti, ale byl si vědom, že tisk daleko častěji působí jako nástroj ovlivňování než vyjadřování mínění. Považoval za potřebné provést reformu tisku, která by zejména posílila nezávislé a objektivní zpravodajství, nezaujaté zprostředkování poznatků vědy a skutečného umění. Dále hovořil o omezení závislosti tisku na inzerentech a vyloučení senzací. Reformu tisku je třeba provést vytvořením vhodných společenských podmínek i za pomoci legislativy.

1.4 Sociálně psychologické přístupy ke zkoumání veřejného mínění

Další vývoj teoretických přístupů k veřejnému mínění úzce souvisí s nástupem empirického výzkumu v sociologii a ve společenských vědách obecně. Dochází k rychlému a mohutnému rozvoji výzkumů veřejného mínění, jejich publicity a využívání poznatků pro politikou i společenskou praxi. To zásadním způsobem ovlivnilo pojetí veřejnosti a veřejného mí-

nění. Výzkumy mínění se začaly používat od 20. let minulého století v USA, kde se široce rozvinuly během 30. let, po druhé světové válce nastoupily cestu do Evropy a poté i ostatních částí světa. Vytvořila se nová výzkumná metodologie založená na závěrech moderní statistiky. Nástrojem výzkumu se stal standardizovaný interview, popř. dotazník, subjektem individuální respondent. V důsledku rozvoje empirických výzkumů se zájem přesunul od teoretických a sociálně kritických úvah k praktickým otázkám a specifickým problémům empirického zkoumání. Dominantní již nebyly analýzy vztahu mezi veřejným míněním, politickou demokracií a svobodou tisku, do popředí se dostává vztah mezi výzkumy veřejného mínění, politickou propagandou a nově vznikajícím oborem – public relations. Přesun zájmu od historicko-normativních a obecně sociologických konceptů veřejného mínění k praxi a metodologii výzkumů byl tak masivní, že v roce 1946 Berelson a Janowitz ironicky prohlašují, že „na rozdíl od obecných představ a dokonce názorů některých praktiků nevyskočilo studium veřejného mínění, plně vybaveno, z čela George Gallupa ve třicátých letech“ (Berelson, Janowitz [1946] 1966, 5).

Veřejné mínění přestává být chápáno jako sociální proces odehrávající se ve skupinové interakci a je nyní vnímáno jako „měřitelná kvantita, která může být zaznamenána průzkumem“ (Peters 1995, 14). Mění se i převažující chápání pojmu veřejnost, a to v důsledku postupujícího vývoje masové společnosti, masové kultury a vlivu výzkumů masové komunikace. Díky rostoucímu všeobecnému vzdělání a rozvoji masové komunikace vzniká nový jev – masové veřejné mínění. Veřejnost tak už není chápána jako kolektivita existující v konkrétním sociálním prostoru, ale stává se imaginárním celkem, který je vytvářen hlavně masovými médii. V důsledku vlivu masové společnosti se hranice veřejnosti dále rozšiřují, je opouštěna idea konkrétních pluralitních veřejností. Prakticky mizí pojetí veřejnosti jako skupiny tvořené především vzdělanou elitou a politicky angažovanými občany. V důsledku toho je popírána racionalita veřejného mínění, kterou poprvé zpochybnil Lippmann, a ztrácí se i morální rozměr veřejnosti. Sám pojem veřejnosti je považován za překonaný. Např. Allport jej pro účely zkoumání považoval za nadbytečný a přiklíněl se k pojmu multiindividuální situace (Allport 1937). Willson hovoří o tom, že veřejnost znamená prakticky jakoukoli skupinu a veřejné mínění je agregátem individuálních mínění zjišťovaných výzkumnými technikami (Willson 1962).

Při analýze veřejného mínění je zájem orientován na konečný výsledek, nikoli na sociální proces vzniku mínění nebo jeho historické souvislosti. Herbert Blumer (1948) se pokusil vrátit teoretické úvahy o veřejném mínění k otázkám skupinové interakce. Rovnítko mezi empirickým výzkumem a zkoumáním veřejného mínění považoval za neoprávněné zjednodušení. Zdůrazňoval, že formování mínění se může dít jen jako funkce společnosti v akci, převážně interakcí skupin než jednotlivců, a proto studium formování veřejného mínění musí brát v úvahu funkční složení a organizaci společnosti.

Nicméně ve výzkumech veřejného mínění převážilo individualistické pojetí. Do ústředního postavení se dostává jednotlivec jako subjekt dotazování. Jsou zkoumány individuální nebo skupinové postoje, sociálně psychologické vlivy na formování a vyjadřování mínění. Veřejné mínění je nahlíženo z hlediska komunikačního procesu. Metodologickou i teoretickou inspiraci čerpá z analýz masové komunikace.

Výzkumy masové komunikace v prvním období vycházely jednak z jednoduchého behaviorálního pojetí „podnět – reakce“. Současně navazovaly na koncept psychologie mas – pojetí společnosti jako masy izolovaných jedinců bez vlivu sociálních vazeb, kde je jedním ze základních sociálních procesů napodobování. Jedinci jsou tak přímo vystaveni účinkům

masové komunikace a jsou libovolně manipulovatelní. Empirické důkazy pro tyto předpoklady byly hledány v masivním využívání válečné propagandy v době první světové války a ve vlivu reklamy v masových médiích. Avšak první empirická zkoumání účinků masových médií vedla k vědeckému přehodnocení jednoduchého deterministického konceptu a jeho rozšíření na pluralistický model „podnět – organismus – reakce“, v němž byly brány v úvahu individuální rozdílnosti ve struktuře lidské osobnosti.

V sociologii byl nejvýznamnějším představitelem pluralistického behaviorismu Paul F. Lazarsfeld. Se svými kolegy rozpracoval na základě rozsáhlých empirických výzkumů dvoustupňový model masové komunikace, v němž vymezil roli tzv. názorových vůdců, „opinion leaders“ – osobností, které svým přímým vlivem ovlivňují tvorbu mínění u méně aktivních jedinců (1944). Výzkumy prokázaly primární význam mezosobní komunikace při tvorbě mínění. Doložily, že sdělení šířená médii se dostávají nejprve k názorovým vůdcům a teprve pod jejich vlivem se přenášejí k méně aktivním částem obyvatelstva. V dalších letech byl intenzivně zkoumán přímý vliv médií a význam mezosobní komunikace při utváření mínění. Široce byly diskutovány otázky skupinového vlivu a tendence lidí ke konformitě.

Při analýze veřejného mínění se stále výrazněji pozornost zaměřovala na studium postojů. Do popředí se dostávají otázky vytváření a udržování názorového konsensu v komunikačních procesech. Čerpají zejména z konceptů postojové symetrie (Newcomb 1953), kongruity (Osgood a Tannenbaum 1955) a teorie kognitivní disonance (Festinger 1957). Roste zájem o analýzu konformity v lidském chování, analýzu vlivu sociální a skupinové kontroly.

Na skupinovém tlaku, projevujícím se strachem z izolace, je například založen koncept spirály mlčení Elizabeth Noelle-Neumannové (1980), který je dodnes předmětem živé diskuse, má mnoho přívrženců i kritických odpůrců. Noelleová vychází z lidské potřeby omezovat kognitivní disonanci a posilovat konsensus ve společnosti. Dále předpokládá, že zejména vlivem médií se ve společnosti vytváří názorové klima a veřejné mínění funguje také jako forma sociální kontroly. Jedinci s odlišným míněním – v důsledku strachu z izolace – mají zpravidla tendenci nevyjadřovat své názory. Svým mlčením vytvářejí prostor pro posilování většinového konformního veřejného mínění. Tak se dostává do pohybu spirála mlčení, kdy postupně sílí váha vyjadřovaného veřejného mínění a odlišné názory ustupují do pozadí. To je typický obraz chování mas, která své názory podřizuje panujícímu veřejnému mínění. Pouze výjimeční jedinci nebo skupiny se nebojí hrozby izolace a vyjadřují odlišné mínění. To je jeden ze způsobů změny ve veřejném mínění. Koncept spirály mlčení vychází z behaviorálního modelu masové komunikace, v němž média a panující veřejné mínění ovlivňují atomizované jedince ohrožené izolací v případě nekonformního jednání. Z konceptu veřejného mínění se ztrácí jeho charakter racionální diskuse o faktech, vzájemná konfrontace názorů, pluralita mínění. Noelleová, která se otázkami veřejného mínění a vlivu médií zabývala již od čtyřicátých let, ve svém konceptu zřejmě neoprávněně zobecňuje situaci poválečné německé společnosti a přeceňuje význam sociální kontroly ve fungování veřejného mínění.

1.5 Teoretické koncepty a empirický výzkum

U zrodu metodologie výzkumů veřejného mínění stojí George Gallup. Byl inspirován Bryceovým dílem *The American Commonwealth* ([1988] 1995), ve kterém tento britský politolog a diplomat anticipoval růst významu veřejného mínění v americké společnosti, jeho zkoumání a roli nových komunikačních technologií. Bryce rozlišoval tři vývojová stadia veřejného mínění. První – nevědomé a pasivní postupně přechází ve stadium uvědomě-

lé a aktivní. Ve třetí, nejrozvinutější fázi je vůle lidu vyjadřována v určitých intervalech ve volbách. Podle Bryce je možné i čtvrté stadium, kdy je vůle občanů zjišťována bez nutnosti volební mašinérie. To ale považoval za utopii, neboť nástroje takového zkoumání nebyly vynalezeny a ani vynalezeny nebudou. Opak se stal pravdou. Výzkumy veřejného mínění se staly doslova součástí každodennosti a často se dokonce hovoří o průmyslu veřejného mínění. George Gallup považoval výzkumy spolu s rozvojem masové komunikace (v jeho době všeobecné rozšíření tisku a rozhlasu) za způsob, jak do moderní americké společnosti navrátit prvky přímé demokracie, jak vytvořit „městské shromáždění v celonárodním měřítku“ (Gallup 1939, 14–15).

Provádění a zveřejňování výzkumů mínění v jistém smyslu rozšířilo demokratickou bázi veřejného mínění, která do té doby jako své platformy využívala tisku a parlamentu. Někteří autoři upozorňují na to, že výzkumy se vyvinuly v době úpadku kritické veřejnosti, která nad tiskem a parlamentem ztratila kontrolu. Politická funkce veřejného mínění, jak ji předpokládaly normativní politické teorie, se nenaplnila a ani naplnit nemohla. Postupně se problematizovalo omezení veřejného mínění na národní státy (analogicky trhu, v rámci globalizačních procesů). V důsledku profesionalizace politiky byla zpochybňována i schopnost občanů kvalifikovaně posuzovat politická rozhodnutí bez dostatečných informací a potřebného vzdělání. Stále problematičtější byla též představa o přímé a jednoduché komunikaci mezi občany a politickou elitou, která se v realitě stala složitým komunikačním procesem, zejména s rozvojem masových médií, v němž jednotlivé subjekty jednájí v rámci svých skupinových zájmů. Jak upozorňuje Price, veřejné mínění se právě tak jako veřejnost již na konci 18. století stalo „politickým a ideologickým konstruktem, který neodkazoval na jakýkoli sociologický předmět, vytvořil implicitně nový systém autority, ve kterém se vláda a její kritici museli odvolávat na podporu veřejného mínění, aby zajistili své vlastní cíle“ (Price 1992, 12).

Záměna liberálního konceptu sjednocující se veřejnosti a racionální diskuse za souhrn individuálních názorů získávaných prostřednictvím anonymních dotazování byla silně kritizována ze strany některých filozofů. Například Sartre považuje jednoduché agregace individuálních mínění za typ „serializace jednotlivců“ (citováno podle Baud 1993, 134). Podle Habermase ([1992] 1997) jsou výzkumy určitou reflexí mínění veřejnosti, jen pokud jim předchází zaměřená veřejná diskuse a odpovídající tvorba mínění ve veřejné sféře. Z toho důvodu lze o výzkumech hovořit jen jako o masových míněních (shromažďování individuálních mínění) nebo dokonce jen jako o soukromých postojích. Empirický výzkum podle něj vznikl jako výsledek paralely mezi politikou a spotřebou. Politika je prodávána jako jakékoli jiné zboží, a to znamená zánik kritické veřejnosti. Jak uvádí Zolo, „politický trh vděčí za své demokratické fungování existenci ‚veřejného mínění‘, které je schopno ohodnotit nabídky trhu a kontrolovat tržní pravidla“ (Zollo 1992, 129). K tomu Splichal kriticky podotýká, že na rozdíl od ekonomického zboží může spotřebitel toto politické zboží hůře kontrolovat nebo sankcionovat jeho kvalitu. Analogii mezi sférou spotřeby a politikou lze aplikovat zejména na předvolební výzkumy. Není náhodné, že kvalita empirických výzkumů se v praxi odvozuje od úspěšnosti odhadů volebních výsledků.

Výzkumy od počátku své existence provokovaly diskusi o jejich podstatě a funkci v demokracii. Vedle metodologických diskusí týkajících se konstrukce výběrových souborů a aplikací kvantitativních či kvalitativních metod byla pozornost zaměřena na vztah procedur a výsledků výzkumů vůči „skutečnému“ veřejnému mínění. Později, když se výzkumy institucionalizovaly jako součást veřejné sféry, se rozvinuly diskuse o jejich roli v politickém životě.

1.6 Institucionalizace výzkumů veřejného mínění

Jak již bylo zmíněno, metodologie výzkumů veřejného mínění byla vyvinuta v USA. Od dříve prováděných anket a laických průzkumů se liší reprezentativním náhodným výběrem na malém vzorku populace a tudíž schopností poskytovat spolehlivá a zobecnitelná data. Po 2. světové válce se výzkumy rozšířily do Evropy a později i do dalších částí světa. Veřejnému mínění zajistily politickou legitimitu, vědecké uznání a sociální účinnost. Začaly být využívány politickým žurnalismem, stranickou politikou i analýzou trhu. Na rozdíl od předcházejících typů anket, které byly příležitostně prováděny žurnalisty nebo běžnými občany, realizace výzkumů veřejného mínění vyžadovala odbornost a značné finanční zdroje.

Moderní metody byly vyvinuty ve vazbě na matematickou statistiku, hlavně teorie pravděpodobnosti a náhodného výběru. Další vývoj vedl ke standardizaci interview a dotazníků a ještě později ke konstrukci postojových škál. Principy operacionalismu se promítly jak do konceptu, tak do procedur empirického výzkumu a jejich důsledkem byla určitá redukce obsahu veřejného mínění. (Analogicky došlo k redukci v pojetí lidské inteligence v důsledku institucionalizace IQ testů.) Nestandardizované interview zůstalo doménou etnografie. Výzkumy mínění měly vedle žurnalistických anket své předchůdce i v tzv. morální statistice, která sloužila studiu sociálních otázek často se silným sociálně kritickým zaměřením. Výzkumným nástrojem bylo standardizované interview, respondenti byli záměrně vybíráni v cílových skupinách nebo mezi experty. Data sloužila administrativě a nebyla používána k vědeckým účelům. Zkoumání sociálních otázek se rozšířilo v Anglii i Spojených státech, ve Francii je spojeno se jménem Le Playe a jeho propracovaným metodologickým konceptem sociografie.

Rozvoj matematické statistiky vedl ke zvědečtění výběrových metod, aplikaci náhodného výběru i pokroku v měření postojů (Likert, Guttman, Osgood). Rozšířila se metodologická diskuse, výzkumy začaly být prováděny v rámci státní administrativy, na univerzitách i v komerčních společnostech. S rozvojem výzkumů sílila jejich závislost na kapitálu. Vyrosla generace specialistů, kteří se přednostně zabývali metodologickými otázkami a kteří teoretické koncepty či politické funkce veřejného mínění ponechávali stranou. Postupně ubývalo kritiků redukcionistického pojetí veřejného mínění v empirických výzkumech, a to i proto, že nebyli schopni nabídnout alternativní strategii.

Vedle výzkumů veřejného mínění se začal rozvíjet průzkum trhu. Poprvé byl proveden v roce 1919. Využíval stejnou metodologickou výbavu a velmi rychle absorboval pokroky v matematické statistice, aplikaci standardizovaných interview i v měření postojů. Původně byl výzkum trhu prováděn v rámci velkých tiskových vydavatelství, což ale znamenalo závislost na čtenářské obci vydavatelství. Navíc inzerenti časem přestali důvěřovat údajům o rozsahu jejich čtenářů. Začali se obracet na nově vznikající nezávislé reklamní agentury, s nimiž měli shodné cíle. Na rozdíl od výzkumů veřejného mínění závěry průzkumu trhu nebyly publikovány a byly využívány výlučně pro potřeby klientů. Výzkum trhu se postupně stal výnosnou komerční aktivitou.

Rozhodujícím zvratem v institucionalizaci výzkumů v USA byly prezidentské volby v roce 1936, při nichž se jednoznačně prokázala spolehlivost používané metodologie. Gallupův ústav na reprezentativním souboru dvou tisíc respondentů správně předpověděl vítězství F. D. Roosevelta, zatímco časopis *Literary Digest*, který použil anketu (rozeslanou 10 milionům čtenářů a zpracovanou na více než 2 milionech vrácených anketních lístků), ve svých

odhadech dramaticky zmýlil (Velký 1996, 1415). Výzkumy veřejného mínění získaly věhlas, začaly být široce používány pro politická rozhodnutí i pro propagandu. Zveřejňování výsledků výzkumu zvyšovalo čtenářskou přitažlivost tisku a mediální instituce se staly jedním z důležitých organizátorů a zadavatelů výzkumů. Spoluurčovaly zaměření i témata výzkumů. Tisk a žurnalistická profese, v teoriích liberální demokracie chápané jako nástroj a spolu tvůrce svobodného veřejného mínění, se postupně stávaly součástí masové produkce obrazu veřejného mínění vytvářeného empirickými výzkumy. Výzkumy se komercializovaly, stávaly se prostředkem pro manipulaci mínění veřejnosti.

Tento vývoj souvisí i se skutečností, že liberální pojetí veřejnosti bylo jedním z ideových nástrojů získání pozic a politické moci pro buržoazii a střední třídu. V době nástupu výzkumů a masové komunikace byl již tento proces dovršen, hodnoty střední třídy se staly dominantními společenskými hodnotami a byly prosazovány také prostřednictvím výzkumů veřejného mínění. A to zaměřením jejich obsahů, způsobů interpretace a publicity. Tuto myšlenku lze nalézt už u Tönniese v *Kritik der öffentlichen Meinung*, kde hovoří o tom, že s růstem a posilováním střední třídy také posílí váha jejích myšlenek ve společnosti a podaří se jí přeměnit je v obecné blaho politické veřejnosti. Boj za svobodu slova, tisku a ostatní občanská práva a svobody byl v podstatě výrazem vzniku nové národní buržoazní třídy, která se identifikovala se „společností“, nebo „národem“ a výrazem jejího úsilí o získání moci, nejprve jako podíl na vládě ve starém společenském řádu a později jako nové vládnoucí třídy (Tönnies 1922, 128).

Ginsberg hovořil o „trhu idejí“, který přeměnil nižší třídy v pouhé spotřebitele mínění propagovaného vyšší třídou. Uvádí tři klíčové faktory udržování tohoto stavu: a) podpora masové gramotnosti, b) finanční a ideová podpora komerčních médií, c) zákonná ochrana svobody slova a tisku. Účelem bylo omezit soupeřivé vztahy mezi nižší třídou a státem a také „zkrotit“ veřejné mínění. Nové formální prostředky pro vyjádření mínění (hlavně politické reprezentativní orgány a volební akty), které byly vytvořeny státem spolu s využitím masového vzdělání, omezovaly výbušnost veřejného mínění a rizika pro politický řád (Ginsberg 1986, 37).

Tendence manipulovat veřejné mínění není důsledkem metodologie výzkumů ani jejich účasti v komunikačním procesu. Jako metodologický nástroj mají neutrální charakter, který je nebo může být k manipulaci využíván, podobně jako ostatní formy komunikace. Právě tak nelze říct, že výzkumy přispívají k větší demokratizaci společnosti, neboť, jak upozorňuje Key, nepřispívají k pochopení systémové role veřejného mínění v politickém procesu. Podle jeho názoru podceňují a zatajují roli a moc vyšší třídy politicky vlivných (Key [1961]1967, 536).

Řada autorů se zabývá otázkou, jak výzkumy ovlivňují pojetí nebo samotný stav veřejného mínění ve společnosti. Herbst upozorňuje, že chybí teorie o vlivu kvantitativních dat na veřejné mínění. Nicméně se domnívá, že jejich působení má jak negativní, tak pozitivní efekt. Na jedné straně prostřednictvím výzkumů dochází k redukci struktury a komplexity politických postojů, na druhé straně publikovaná data vyvolávají veřejnou diskusi a mají často kritickou funkci (Herbst 1993).

1.7 Kritika výzkumů mínění

V prvním období byly kritiky výzkumů směřovány hlavně na validitu výzkumů, tj. zda skutečně zjišťují to, co prohlašují, a dále na jejich politické důsledky. William Albig (1956) své kritické postřehy orientoval dvěma směry. Zabýval se problematikou postojů a považoval

za nedostatečné, pokud výzkum není schopen zachytit postoje, na nichž mínění spočívá. Velkou pozornost věnoval kvalitě a formám zveřejňování výsledků a etickým otázkám výzkumů. Byl jedním z prvních, kdo varoval před nekritickým masovým používáním hromadných dat získaných dotazníkovým šetřením a opuštění ostatních forem zkoumání veřejného výzkumů. Upozorňoval na to, že výzkumy se věnují také otázkám, které jsou z hlediska veřejných záležitostí irelevantní. Výzkumníci přeceňují jejich význam a kvalitu a přitom často veřejné mínění k takovým otázkám ani neexistuje. Nejhodnotnějším výsledkem výzkumů je podle něj identifikace míry nevědomosti široké veřejnosti o některých otázkách. Avšak právě tyto informace jsou nesystematické a podceňované. Zabýval se též otázkou, jaký vliv mají výzkumy na legislativní a administrativní rozhodování. Díky vědecké metodologii jsou přesnější než ostatní formy. Politici o ně mají velký zájem, neboť chtějí znát názory svých přívrženců. Pokud by výzkumy neexistovaly, politici by volili jiné způsoby, méně časté a systematické. Uznával ale, že je obtížné měřit přímý vliv výzkumů na politická rozhodování. Za velmi důležitou přednost a příspěvek demokracii považoval fakt, že výzkumy vstupují do veřejné sféry jako alternativní nebo konkurenční formy vůči zájmovým a nátlakovým skupinám, jejichž vliv by byl jinak nekontrolovatelný. Politici tak těmto tlakům mohou lépe odolávat. Ostatně tuto přednost vyzdvihoval už Gallup. Dalším podstatným tématem pro Albiga byl vliv výzkumů na běžnou populaci. Zveřejňování výsledků může fungovat jako nastolování témat (agenda setting) a zvyšovat podporu většinovým názorům (bandwagon effect), a to zejména u lidí, kteří nemají pevný názor. Výzkumy ve velké míře zjednodušují komplikovaná témata a zveřejňování jejich zjištění nepodporuje reflexivní myšlení. To ale není jejich chyba, neboť tendence zjednodušování duševních postojů je pro lidi charakteristická a není způsobena výzkumy. Pokud jde o etické otázky výzkumů, Albig se zamýšlel nad tím, zda komerční realizátoři výzkumů korektně informují o kvalitě a kvantitě názorů ve společnosti a zda existuje riziko korupce ve výzkumné praxi. Uzavírání formálních etických dohod a legální regulaci nepovažoval za realistické. K otázkám etiky se později vrací i jiní autoři. Např. Mayhew (1997) mluví o tlacích vykonávaných ze strany klientů a o tom, že realizátoři výzkumů nemají kontrolu nad tím, jak klienti jejich výsledky používají.

V souvislosti s metodologickou kritikou výzkumů je třeba znovu zmínit Herberta Blumera (1948), který se z pozic svého pojetí veřejnosti kriticky vyjadřoval k metodám výběru. Veřejné mínění má podle něj výrazně skupinový charakter, ale ve výzkumech bylo zaměněno za atribut jednotlivců. V důsledku požadavku nezávislosti každé jednotky ve výběru se vytváří představa, že veřejné mínění je souhrnem nesourodých jednotlivců, což je v přímém rozporu s tím, jak ve skutečnosti funguje. Problémem je i fakt, že sociálně demografické charakteristiky respondentů jsou pro jejich mínění zřídka signifikantní a skutečné zdroje diferenciace mínění se většinou nezjišťují. Upozorňuje také na to, že validita výzkumů je nepřenosná. Jejich úspěšnost je většinou posuzována podle volebních výsledků nebo situací referenda, kdy každý hlas má stejnou váhu. To ale neplatí pro formování veřejného mínění, kdy jsou jednotlivé názory vzájemně konfrontovány, argumentovány a neplatí nutně, že nakonec převáží většinové mínění. Tyto kritiky nevyvolaly výraznější odezvu. Vědecká diskuse se soustředila hlavně na metodologické otázky výběru, formulace otázek a statistického zpracování výsledků.

Po mnoha desetiletích se však téma vztahu výzkumů a veřejného mínění vrací a je znovu podrobováno kritické diskusi. Ta je zásadnější a týká se zejména vztahu k demokracii. Často je kladena otázka, zda praxe výzkumů není nakonec překážkou pro formování kritického veřejného mínění a uplatňování jeho politických funkcí.

I když se uznává, že výzkumy jsou pravděpodobně nejdemokratičtějším prostředkem vyjadřování mínění, je diskutována řada sporných otázek a vlivů. Díky výzkumům je veřejné mínění lépe předpověditelné, a tudíž i ovladatelné. Namísto původního cíle veřejného mínění jako nástroje prosazování vlivu na vládní politiku, v současnosti výzkumy dovolují vládě usměrňovat veřejné mínění a přizpůsobovat je svým cílům. Vazba mezi výzkumy veřejného mínění a public relations je stále zjevnější a propracovanější.

Díky převaze profesionálních institucí veřejné komunikace se také problematizuje formulace veřejných zájmů, které se vzdalují skutečným problémům ve společnosti. To je způsobeno převahou institucionálních klientů mezi zadavateli výzkumů, kteří takto určují témata a zaměření výzkumů. Velkou část z nich tvoří média. Vytváření témat ve veřejné komunikaci je tak podřizováno zájmům médií, komerčních a politických institucí. Zejména ve volebních kampaních jsou zaměření výzkumů podřizována zájmům politických protagonistů, aniž by se braly v úvahu aktuální politické a sociální problémy (Mayhew 1977). Témata jsou testována také prostřednictvím výzkumů veřejného mínění a veřejná komunikace je usměrňována s cílem ovlivňovat veřejné mínění ve prospěch politických kandidátů.

Ginsberg popírá možnost spojovat výzkumy veřejného mínění se skutečně demokratickým vývojem, neboť výzkumy mění veřejné mínění a) na vnějšně subvencované aktivity, b) z původně behaviorálního na postojový fenomén, c) ze skupinového charakteru na individuální rysy jednotlivců d) omezují spontaneitu vyjádřených mínění formalizovanými odpověďmi v dotaznících (Ginsberg 1986).

Obraz veřejného mínění zprostředkovaný výzkumy je neadekvátní i proto, že metodologie výzkumů přepokládá stejnou váhu všech názorů bez ohledu na jejich intenzitu. Značná část občanů vyjadřuje určitý názor, aniž o něm skutečně přesvědčena je a tito lidé by se nikdy neúčastnili veřejných diskusí nebo akcí iniciovaných občany.

Podstatným tématem současných diskusí je přeměna veřejného mínění z behaviorálního na postojový fenomén. V klasickém politologickém pojetí je vyjádření mínění předpokladem k akci. V současné společnosti veřejné mínění zůstává ve své většině pouze vyjádřením postojů. Jak je uvedeno výše, např. Ginsberg hodnotí tuto změnu negativně a přičítá ji hlavně vlivu výzkumů. Je ale otázka, zda se nejedná o obecný rys dnešních masových společností, který se prostřednictvím výzkumů projevuje. Nelze také očekávat, že výzkumy budou zrcadlit nebo iniciovat vyšší míru občanské angažovanosti, než odpovídá ostatním společenským formám.

Jedním z předních kritiků výzkumů je Pierre Bourdieu, který ve své stati provokativně nazvané „Veřejné mínění neexistuje“ ([1972] 1979) vymezuje tři předpoklady, za nichž je provádění výzkumů metodologicky korektní. Za první, že každý jedinec má mínění, respektive je v jeho schopnostech si je vytvořit. Za druhé, že všechna mínění mají stejnou váhu. A za třetí, výběr otázek do výzkumů vytváří představu, že existuje konsensus v tom, co jsou veřejné záležitosti. Ve skutečnosti žádný z těchto předpokladů není naplněn. Výzkumy jsou často kritizovány pro svoji metodologii, ale těmto otázkám není věnována pozornost.

1.8 Shrnutí základních vývojových tendencí konceptu veřejného mínění

Vývoj konceptu veřejnosti, veřejného mínění a metodologie a společenské role výzkumů je možné shrnout v následujících základních bodech:

Veřejnost a veřejné mínění jsou významnou součástí konceptů demokracie. Bez svobodných občanů a jejich možnosti spoluvytvářet veřejné mínění, ať již ve volbách nebo jinými

formami, nemá politická elita oprávněnost vládnout. Veřejnost jako ideologický koncept vstoupil do politických teorií v době, kdy již ekonomicky silná buržoazie usilovala nejprve o podíl na moci a později o její plné převzetí. Koncept veřejnosti byl budován podle modelu antické demokracie a představoval zájmy všech svobodných občanů.

Ve skutečnosti byly hranice veřejnosti uzavřeny pro občany, kteří nebyli dostatečně kvalifikováni svým ekonomickým a sociálním postavením nebo svým vzděláním, což byla de facto většina. V normativních teoriích byl tento rozpor do značné míry přehlížen. V sociologických teoriích byl někdy řešen rozdělením na aktivní a pasivní část veřejnosti. Aktivní část byla vzdělaná elita, jednající v zájmu všech, pasivní část v různé míře přijímala jejich názory a rozhodnutí.

Po získání politické moci se hodnoty buržoazie, včetně pojetí veřejnosti a veřejného mínění, staly v západní společnosti dominantními. Jejich nositelem byla rozrůstající se střední třída. Zvyšování vzdělanosti, ekonomický a sociální pokrok vedly k rozšiřování veřejnosti na stále širší vrstvy obyvatelstva a za hranice národních států. Elitní pojetí veřejnosti v normativních teoriích bylo nadále neudržitelné, ostatně tento ideologický koncept splnil svůj společenský účel. Veřejnost začala být zajímavá pro nově se konstituující sociologii.

Sociologie v prvním období řeší zejména vztah mezi veřejností a davem či masou. Moderní politické vědy se zabývají modely zastupitelské demokracie, neboť formy přímé demokracie jsou v praxi realizovatelné jen ve velmi omezené míře. Komunikace mezi občany a politickou mocí je stále složitější, zprostředkovanější, dochází k odcizení. Roste potřeba hledat nové formy komunikace.

Jako řešení se nabízí výzkum veřejného mínění, který využívá nejnovějších poznatků vědeckého a technologického pokroku – zejména rozvoje vědecké statistiky a moderních sdělovacích prostředků. Výzkumy se mohutně rozvíjejí, dokazují svoji odbornou platnost i společenskou využitelnost. Institucionalizují se v administrativní, komerční a později i vědecké sféře. Podobně, respektive v kontextu rozvoje empirické sociologie přinášejí záplavu poznatků o názorech občanů a jsou (ostatně dodnes) nazývány výzkumy veřejného mínění.

Centrální pozici ve výzkumech zaujímá jednotlivec, jsou zjišťovány jeho názory a jejich zájem. To vyvolává velký zájem sociální psychologie a začíná etapa, při níž se dostávají do popředí otázky vztahu mínění a postojů a metodologie měření postojů. Předmětem vědeckého zájmu a diskusí jsou další metodologické otázky, problémy výběru, konstrukce dotazníku a principy interview.

Praxe výzkumů časem ukazuje jejich deficit, problémové či sporné otázky použité metodologie. Mimo jiné se problematizuje dříve jednoznačné rovnítko mezi názory či postoji skupiny obyvatel a veřejným míněním společnosti.

Rostou zkušenosti se zpětnou vazbou výzkumů a je stále evidentnější, že výzkumy veřejného mínění nejsou s to přispět k řešení uznávaných nedostatků demokracie. Působí v daných společenských podmínkách jako jeden z komunikačních nástrojů. Jsou tudíž zatíženy obecnými problémy masové komunikace v moderní společnosti. Reflektují je v určitých specifických rysech, vyplývajících z jejich metody.

Pro současnou etapu rozvoje teorie veřejného mínění je charakteristická právě diskuse o významu výzkumů v demokracii. Po desetiletích prakticky výlučného zájmu o jejich metodologii se vrací zpět téma veřejnosti, respektive vzájemného vztahu veřejnosti a výzkumů veřejného mínění a společenské a politické role výzkumů. Vážně je kladena otázka, zda výzkumy napomáhají rozvoji či udržování demokracie, nebo zda nejsou naopak účinným prostředkem manipulace občanů, potlačování kritického veřejného mínění a akceschopné veřejnosti.

1.9 Situace výzkumů veřejného mínění u nás

Poválečné Československo patřilo k zemím, kde se výzkum veřejného mínění začal provádět velmi brzy. Z iniciativy Čenka Adamce byl již v roce 1946 založen Československý institut pro výzkum veřejného mínění jako součást Ministerstva informací. V roce 1950 byl jako nepotřebný zrušen. K obnovení jeho činnosti došlo v roce 1967 na půdě Akademie věd. Ústav navázal na tradici své poválečné práce a v období „pražského jara“ prováděl řadu výzkumů z nejrůznějších společenských oblastí včetně analýz politických postojů (Adamec 1996). V tomto období se začala rozvíjet empirická sociologie u nás. Vznikala rezortní pracoviště při jednotlivých ministerstvech, která se zaměřovala i na sociologický výzkum v dané oblasti, včetně sledování názorů a postojů obyvatel. S nástupem normalizace se Ústav pro výzkum veřejného mínění stal součástí Federálního statistického úřadu a jeho činnost byla kontrolována stranickými orgány. Prováděné výzkumy poskytovaly informační servis vládám a stranickým orgánům. Ideově i obsahově byly podřízeny konceptu reálného socialismu a jejich faktický poznávací přínos byl omezený. Nicméně i tak výzkumy přinesly celou řadu relevantních poznatků o hodnocení životních podmínek – např. životní úrovni, bydlení, populační a sociální politice. Výsledky nebyly zveřejňovány. Sloužily státním orgánům a byly zčásti známy i v odborné veřejnosti. Metodologie výzkumů odpovídala profesionálním standardům. Výpovědi dotázaných odrážely ideologický rámec normalizační společnosti, v zásadě odpovídající působení sdělovacích prostředků a vzdělávacího systému. Nicméně i v takto zaměřených výzkumech lze v průběhu let vypožorovat některé změny postojů obyvatel, například pokud jde o hodnocení ekonomických a sociálních podmínek nebo ochotu deklarovat oficiálně uznávané politické postoje.

Po roce 1990 výzkumy veřejného mínění rychle reagovaly na změněnou situaci. Vedle do té doby jediné státní instituce začaly vznikat soukromé agentury, z nichž část měla jen krátkodobé trvání. Výsledky výzkumů se začaly publikovat a staly se významnou součástí veřejné diskuse o vytváření demokratické společnosti. S jistým zjednodušením lze na období od devadesátých let pohlížet jako na zhuštěný a analogický vývoj veřejného mínění a jeho zkoumání, který ve vyspělých demokraciích probíhal po dlouhou dobu. V tomto základním trendu se projevují specifické rysy.

To se týká jednak metodologických otázek, respektive přijetí této metody odbornou i laickou veřejností a adekvátního ocenění informačního přínosu výzkumů i jejich metodologických bariér. V období normalizace nebyly výzkumy v široké veřejnosti prakticky známy, s výjimkou občasných stručných informací o zajímavých výsledcích výzkumů v „táboře kapitalismu“. Metodologie reprezentativního výběru na relativně malém vzorku dotázaných nejprve vzbuzovala nedůvěru. Postupně byla akceptována jako standardní nástroj, avšak začal se projevovat se opačný extrém – jeho přeceňování, které vyplývalo z nepochopení pravděpodobnostního charakteru výsledků výzkumu. To bylo patrné u laické i odborné a politické veřejnosti a někdy vedlo i k opětovnému odmítání metody jako takové. Dnes je obeznamenost s výzkumy vyšší a extrémní postoje vůči nim se až na výjimky neobjevují.

Podstatnou stránkou výzkumů v masové komunikaci je jejich žurnalistické zvládnutí. I zde byly a do značné míry dodnes jsou obtíže s metodologickým porozuměním, typickým pro zavádění nového nástroje. Vedle toho se projevuje řada rysů odpovídajících obecnému charakteru masové komunikace. Jde zejména o fakt, že výsledky výzkumů v žurnalistické praxi slouží primárně jako zdroj zajímavé, atraktivní informace, jejímž hlavním cílem je udr-

žovat a posilovat zájem příjemců (čtenářů, posluchačů a diváků), a tomu je ve velké míře podřízen způsob jejich prezentace. Výsledky výzkumů se do veřejné diskuse dostávají v heslovité, zjednodušené podobě, která vede ke zkreslení jejich informačního přínosu. Obecně platí, že přijímání názorů i argumentů v diskusi (zejména pokud jde o laiky, kteří nemají vyhraněný názor) je spojeno s postoji vůči autoritám, které je vyjadřují. Převažuje-li emotivní složka nad kognitivní, hovoří se o inflaci vlivu. Veřejné mínění u nás, vzhledem k nezakotvenosti postojů a novosti problémů, obecně tenduje k tomuto rysu.² Charakter mediálního přenosu výsledků výzkumu tento trend ještě posiluje. Jinou obtíží při referování o výzkumech je zamlčování statistické chyby a zejména velikosti skupiny nerozhodných nebo odmítnutých odpovědí. Vykreslený obraz potom de facto neodpovídá skutečným zjištěním. Tyto rozpory jsou v moderní masové komunikaci obtížně řešitelné, i když je lze zmírňovat oboustrannou kultivací novinářů i výzkumných pracovníků. Tomu přispívá i fakt, že sociologie veřejného mínění a metodologie výzkumů se staly součástí univerzitního studia.

Přijetí metodologie výzkumů do určité míry souvisí i se zjišťováním volebních preferencí, a tudíž i odhadu výsledků voleb. Metodologie výzkumů je de facto založena na podobnosti mezi volební situací (individuální anonymní rozhodnutí o tom, které politické straně dá občan svůj hlas) a dotazováním, které provádí profesionálně školený tazatel při zachování anonymity dotázaného. V demokratických zemích je anonymita situace dotazování považována za téměř identickou anonymitě volebního aktu a také shoda volebních preferencí, s výsledky voleb je tradičně vysoká. Prestiž výzkumu veřejného mínění i jednotlivých výzkumných agentur je odvozována právě od správnosti volebních odhadů. V transformační společnosti, konkrétně v České republice, je situace jiná. Politické postoje, včetně volebních preferencí se postupně tvoří a stabilizují. Značná část voličů se proto o konečném výběru strany rozhoduje až těsně před volbami. Navíc v situaci počáteční nedůvěry k výzkumům veřejného mínění a zejména v důsledku životních zkušeností občanů v totalitní a normalizační společnosti neplatí jednoduché rovnítko mezi anonymitou při volbách a v rozhovoru dotázaného s tazatelem. Část i již rozhodnuté veřejnosti proto při výzkumech své záměry nesdělují nebo je úmyslně zkresluje. To bylo po dlouhou dobu typické zejména pro volební preference KSČM. Klasické kritérium spolehlivosti výzkumů veřejného mínění – volební preference – se nekriticky přejalo i pro hodnocení výzkumů u nás a zejména v prvním období spíše postavení výzkumů problematizovalo.

Pokud jde o politickou roli výzkumů, v prvních letech po roce 1990 se projevovaly značně extrémní názory. Jednak byly výzkumy zásadně odmítány (zejména ze zmíněných metodologických důvodů), jednak byl jejich skutečný význam přeceňován. V tomto období lze vysledovat paralely v chápání role výzkumů s konstituováním veřejnosti v buržoazních společnostech. Jako příklad lze uvést představy o možnostech přímé demokracie i o pojetí veřejného mínění jako nejdůležitějšího argumentu pro politická rozhodování a z toho se odvíjející poslušnosti politiků vůči jeho hlasu. Do určité míry šlo o odlesk manifestačních forem vyjadřování veřejného mínění v období po listopadu 1989, které se postupně utlumovaly a transformovaly do aktivity politických stran a standardního zjišťování názorového klimatu prostřednictvím výzkumů. Samy výzkumy v té době – podobně jako v normativních konceptech buržoazní veřejnosti – přinášely obraz sjednoceného veřejného mínění deklarujícího připravenost občanů k demokracii, v němž se projevovaly jen slabé vazby mezi ideologickými postoji a životní situací jejich nositelů.

² Ilustrací odborného tématu ve výzkumech veřejného mínění je stať Tomáše Lebedy v této studii.

Společenský vývoj přinesl diverzifikaci veřejného mínění, jeho stále výraznější sepětí s vývojem životní a společenské situace občanů. Současně se postupně projevovala zprostředkovanost a složitost demokratického systému, v němž se konstituovaly jednotlivé subjekty, včetně uvědomování skupinových zájmů, a vytvářely se vazby mezi nimi. Dynamickým vývojem procházela i mediální sféra. Oslabovala se původní jednota mezi občany a politickou mocí, problematizoval se vztah mezi většinovým veřejným míněním a politickými rozhodnutími. V zásadě se jednalo o přirozený vývoj, který – po období romantických představ – byl sám o sobě zdrojem značných desiluzí zejména na straně občanů. Zčásti ale na sebe bral specifické rysy anomické společnosti a modifikované formy předcházejícího režimu, a to jak v mechanismech fungování institucí, tak ve způsobech chování mocenských elit. Sféra veřejného mínění a politické moci se od sebe postupně vzdalovala, problematizovala se zpětná vazba. Výzkumy začaly signalizovat převažující mínění o malé možnosti občanů ovlivňovat veřejné záležitosti. Tato situace do značné míry trvá dodnes. Politická sféra obtížně hledá vhodné formy komunikace s občany. Podobně jako ve vyspělých demokratických společnostech převážila role výzkumů jako nástroje monitorování postojů bez výraznější vazby na aktivní formy projevů veřejnosti. Na rozdíl od klasických demokracií dosud není vytvořena plně fungující občanská společnost, jen pomalu se vytvářejí a uvádějí v život ostatní formy projevů veřejnosti.

Role výzkumů veřejného mínění je v naší současnosti velmi závažná. I jen z výše nastíněných hledisek lze předpokládat, že při formování demokratické společnosti mohou hrát poněkud odlišnou roli, než je tomu v tradičních demokraciích. Analýza rysů výzkumů veřejného mínění a jejich fungování v masové komunikaci si zaslouží badatelskou pozornost, a to zejména z hlediska jejich možného rozporného vlivu na demokratizační procesy.

Literatura

- Adamec, Č. 1996. *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.
- Albig, Viliam. 1956. *Modern Public Opinion*. New York: McGraw-Hill.
- Allport, F. H. 1937. Toward a Science of Public Opinion. *Public Opinion Quarterly* 1, 1:7–23.
- Baud, P. 1993. Common Knowledge. *Reseaux, French Journal of Communication* 1, 1:119–128.
- Berelson, B., Janowitz, M. [1946] 1966. *Reader in Public Opinion and Communication*. New York: The Free Press.
- Blumer, H. 1948. Public Opinion and Public Opinion Polling. *American Sociological Review* 13:542–554.
- Blumer, H. [1946]1966. The Mass, the Public, and Public Opinion. In *Reader in Public Opinion and Mass Communication*, edited by B. Berelson and M. Janowitz, New York: Free Press.
- Bourdieu, P. [1972] 1979. „Public opinion does not exist“, in A. Matterlart and S. Siegelau (eds.) *Communication and Clas Struggle*. Vol. 1, *Capitalism, Imperialism*, New York, International General, pp. 124–130.
- Bryce, J. [1888] 1995. *The American Commonwealth*. 2 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- Dewey, J. [1927] 1991. *The public and its Problems*. Athens: Swallow.
- Fishkin, J. S. 1995. *The Voice of the People. Public Opinion and Democracy*. New Haven: Yale University Press.

- Festinger, L. [1957] 1962. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Gallup, G. 1939. *Public Opinion in a Democracy*. Princeton: Princeton University.
- Ginsberg, Benjamin, 1986. *The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power*. New York: Basic Books.
- Habermas, J. 1992. Further Reflections on the public Sphere. In *Habermas and the Public Sphere*, edited by C. Calhoun, 421–461. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. [1990] 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofia.
- Hölscher, I. 1979. *Öffentlichkeit und Geheimnis: Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Jeřábek, H. 1994. Paul Felix Lazarsfeld – klasik sociologického výzkumu. In *Sociologický časopis* č. 30, s. 57–72.
- Key, V. O. Jr. [1961] 1967. *Public Opinion and American Democracy*. New York: Knopf.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., Gaudet, J. 1944. *The People's Choice: How the Voter makes up his Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duell, Sloan and Pearce.
- Lippmann, Walter. [1922] 1960. *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Mayhew, L. H. 1977. *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mills, C. W. [1956] 1966. *Mocenská elita*. Praha.
- Neidhardt, F. 1994. Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegung, in: *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, Soziale Bewegung*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 34. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Newcomb, T. M. 1953. An Approach to the Study of Communicative Acts. *Psychological Review*. 60: 393–404.
- Noelle-Neumann, E. 1980. *Die Schweigespirale: Öffentliche Meinung – Unsere soziale Haut*. München: Piper.
- Osgood, Ch. E., Tannenbaum, P. H., 1955. The Principle of Congruity in the Prediction of Attitude Change. *Psychological Review*. 62:42–55.
- Park, R. E. [1904] 1972. *The Crowd and the Public*. Edited by H. Elsner Jr. Chicago: University of Chicago Press.
- Peters, J. D. 1995. Historical Tensions in the Concept of Public Opinion. In *Public Opinion and the Communication of Consent*, edited by T. L., Glasser and C. T. Salmon, 3–32. New York: Guilford.
- Price, V. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Splichal, S. 1999. *Public Opinion: Developments and Controversies in the Twentieth Century*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Tönnies, F. [1887] 1935. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Leipzig: Hans Buske Verlag.
- Tönnies, F. 1922. *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.
- Šubrt J. 1992. K historii sociologie veřejného mínění (Přehledová studie). In *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 2, *Studia Sociologica IX*. 27–39.
- Šubrt, J. 1998. *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění. Teorie a výzkum*. Praha: Karolinum.
- Velký sociologický slovník, 1996. Praha: Karolinum.
- Wilson, F. G. 1962. *A Theory of Public Opinion*. Chicago: Regnery.
- Zollo, D. 1992. *Democracy and Complexity: A Realist Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press.

2. Struktura a konzistentnost postojů české veřejnosti v otázkách postavení prezidenta ČR

Tomáš Lebeda

Volební kampaň před sněmovními volbami na jaře 2002 s sebou přinesla témata, která se v dřívějších předvolebních kláních výrazně neprosadila. Jedním z víceméně nových témat se stala vize přímo voleného prezidenta. Mezi parlamentními stranami se s tímto projektem jako první a s velkým zaujetím pro věc představila Koalice, kterou trochu vlažněji následovala ČSSD. Plán přímé volby prezidenta byl důležitým programovým bodem i pro řadu neparlamentních stran, které ve volbách neuspěly. Jmenujme například Naději, Cestu změny, Právý blok, ...

2.1 Úvod, východiska a hypotézy

Česká republika je, z ústavně institucionálního pohledu, klasickým příkladem parlamentní demokracie. Prezident je volen nepřímo, v našem případě oběma komorami parlamentu. Jeho pravomoci jsou relativně malé. Prakticky vůbec nezasahuje do výkonu exekutivy. Vůči parlamentu nemá účinné zbraně k prosazení své vůle. Jeho samostatné pravomoci se redukuje do sekundární sféry, jako jsou jmenování soudců ústavního soudu, bankovní rady ČNB, atd.³ Slabé postavení českého prezidenta definované ústavou souvisí s jeho legitimitou přirozeně oslabenou jeho nepřímou volbou. Přímé volení prezidenti, požívající vyšší legitimitu, se často těší podstatně větším pravomocím a nejednou bývají rozhodujícím článkem exekutivy (zdaleka to však nemusí být pravidlem). Je nasnadě, že případné zavedení přímé volby prezidenta v Česku by s sebou mělo přinést návrhy na změnu některých jeho pravomocí, a tím celkovou úpravu postavení prezidenta v českém politickém systému.

Nadpoloviční většina veřejnosti se domnívá, že by prezident měl být volen přímo⁴. Tak zásadní disharmonie mezi veřejným míněním a dikcí ústavy skutečně vybízí k zamyšlení, zda je únosné, aby byl takový nesoulad dlouhodobě přehlížen. Celý problém má však podstatně složitější povahu a nelze jej zjednodušit pouze do roviny: požadavek přímé volby – veřejné mínění – změna ústavy. Souvislost mezi způsobem volby prezidenta, jeho pravomocemi a postavením v politickém systému České republiky byla v předvolební kampani zcela opomenuta. Širší diskuse a koncepční návrhy směřující tímto směrem prakticky nebylo slyšet⁵. Veřejnost, která si celkem jasně zformulovala svůj postoj ke způsobu volby prezidenta, prakticky vůbec nebyla konfrontována možnými politickými a ústavně institucionálními sou-

³ Tyto pravomoci můžeme považovat za méně významné, jestliže je prezidentem nadstranická osoba, nebo alespoň takový státník, který nehodlá intervenovat do každodenní politiky. V opačném případě se jmenování ústavních soudců, nebo členů rady národní banky stává mocným a snadno zneužitelným nástrojem. Proto právě nejsilnější prezidenti, kteří jsou skutečnými šéfy exekutivy (USA, Francie), bývají v těchto pravomocích limitováni souhlasem, nebo přímo spoluúčastí jiných ústavních institucí.

⁴ V dubnu 2002 se jednalo o 56,5% občanů (viz následující stať).

⁵ Určitou výjimkou byl rozpolcený a ze systémového hlediska zcela inkonzistentní postoj ČSSD, která navrhovala přímou volbu prezidenta a zároveň požadovala zúžení jeho pravomocí.

vislostmi takové změny. Otázka zní: Má veřejnost dostatečnou představu o veškerých možných konsekvencích takové ústavní změny? Popřípadě, jaký mají občané postoj k možným souvisejícím úpravám Ústavy České republiky?

Tento článek by chtěl konfrontovat postoj veřejnosti ke způsobu volby prezidenta s postoji k jeho pravomocím a postavení v politickém systému České republiky. Cílem by mělo být zjištění, do jaké míry je veřejnost schopna uvažovat o těchto problémech komplexně; zjistit, do jaké hloubky dokáže být občan v postojích k danému tématu konzistentní. Jinými slovy, budeme se snažit vypátrat, do jaké míry dokáže veřejnost porozumět těmto relativně složitým ústavně institucionálním a politickým vztahům. Výsledné zjištění může napomoci načrtnout hranici, po kterou je ještě veřejnost schopna vytvářet si k tomuto problému fundovaný a na racionálním úsudku založený názor. Vytyčení oblasti, ve které si veřejnost nedokáže zformulovat konzistentní postoj, může napovědět, kde se veřejné mínění může ocitnout ve vleku populistických a zjednodušených konceptů, jejichž povahu za takové situace občané nemusí být schopni odhalit. Je patrné, že ústavně systémový pohled není jediným, skrze který můžeme pravomoci prezidenta a způsob jeho volby vnímat. Je velmi pravděpodobné, že veřejnost bude k těmto tématům přistupovat jinak, více intuitivně a emocionálně. Cílem této stati však je pouze a jenom zmapování výše zmíněného ústavně systémového hlediska.

Úvodní hypotéza je spíše skeptická. Za pravděpodobnou považuji nižší míru konzistentních postojů, tedy ne příliš hluboké pochopení výše nastíněných vztahů. Důvodů pro tento předpoklad je několik:

Část veřejnosti částečně nebo zcela nezná ani současné ústavně institucionální vztahy a ani jim nerozumí, z čehož plyne, že o to hůře může být schopna pochopit důsledky změněných vztahů.

Druhým důvodem je relativně velmi krátká zkušenost s fungováním demokratických institucí. Absence znalostí může být postupně nahrazována zkušeností s fungováním demokratického systému. Tato zkušenost je zatím velmi krátká a navíc se jedná o zkušenost s nekonsolidovanou, nově se rodící demokracií, kde zatím demokratické instituce nefungují vždy tak, jak by skutečně měly.

Třetím argumentem je nedostatečná pozornost věnovaná ve společnosti smyslu a fungování demokratických institucí. V médiích jsou politické instituce velmi často představovány v personalizované podobě. Obecný význam politických institucí a ústavou definované vztahy mezi nimi jsou často zastíněny zjednodušeným pohledem na vzájemné vztahy jejich představitelů. Některé ústavní instituce jsou neúměrně často nazírány optikou ekonomických nákladů, což deformuje představu veřejnosti o jejich skutečné funkci a významu. Převažující negativistický pohled na politiku tak vede k témuž negativistickému pohledu na politické instituce samotné, a tím k odvedení zájmu a pozornosti od jejich podstaty.

Podkladem pro tuto stať jsou data získaná v rámci pravidelného výzkumu CVVM v průběhu předvolební kampaně asi dva měsíce před volbami do Poslanecké sněmovny v roce 2002⁶. K tématu prezidentských pravomocí a způsobu volby prezidenta bylo položeno 13 otázek. V článku jsou navíc využita data získaná z dalších dotazů běžně pokládaných CVVM.

⁶ Dotazování proběhlo v době od 22. do 29. 4. 2002. Soubor čítal 1133 respondentů vybraných kvótním výběrem reprezentativním pro populaci ČR.

2.2 Způsob volby prezidenta

Přímá volba prezidenta má u české veřejnosti velké sympatie. K otázce, „*Který z běžně užívaných způsobů volby prezidenta je podle Vás nejvhodnější pro Českou republiku?*“, byly připojeny tři možné odpovědi: 1) *Volba parlamentem, tj. poslanci a senátory současně*; 2) *volba širším shromážděním volitelů (např. poslanci, senátory a krajskými zastupiteli)*; 3) *volba všemi voliči*. Druhá možnost – volba širším shromážděním volitelů byla vybrána na základě příkladů zemí, které nemají přímou volbu prezidenta, ale prezident je volen širším orgánem, než je parlament. Nám nejbližším příkladem může být způsob volby prezidenta ve Spolkové republice Německo. Tato varianta není pouze autorovou myšlenkovou hříčkou, ale je, v souvislosti s návrhy na změnu způsobu volby českého prezidenta, zmiňována předními českými ústavněprávními odborníky⁷.

Pro přímou volbu prezidenta se vyjádřilo 56,5% dotázaných (tabulka 1). Pro jednu ze dvou nabízených forem nepřímé volby se pak celkově vyjádřilo 32,3%. Nejvýznamnější vliv na postoj ke způsobu volby prezidenta měly stranické sympatie⁸ dotázaných (kontingenční koeficient CN = 0,28). Asi nepřekvapí, že nejvíce jsou současnému způsobu volby nakloněni příznivci ODS, kteří jsou zároveň druhou nejméně početnou skupinou, hlásící se k přímé volbě prezidenta. Naopak mezi nejvýznamnější přívržence přímé volby patří sympatizanti US-DeU. To plně koresponduje s programovými postoji jejich stran. ODS patří k největším odpůrcům změny⁹, zatímco US-DeU je mezi parlamentními stranami největším zastáncem přechodu k přímé volbě. Podstatně zajímavější jsou postoje sympatizantů KSČM a lidovců. Komunistická strana sice často zmiňuje svou náklonnost k přímé volbě prezidenta, avšak své případné ano podmiňuje mnohem širšími ústavními změnami. Komunistický kandidát nemá při žádné z forem prezidentských voleb šanci na zvolení. Přímá volba by tak komunistům pouze ubrala příležitost využít svůj parlamentní potenciál. Přesto jsou právě sympatizanti KSČM vůbec největšími zastánci přímé volby a zároveň největšími odpůrci současného způsobu prezidentských voleb. Obdobná situace, ale v opačném gardu, nás překvapí u příznivců KDU-ČSL. Lidová strana, jako člen Koalice, měla přímou volbu prezidenta jako jedno z klíčových volebních témat. Její přívrženci však podporují přímou volbu vůbec nejméně ze všech! Zajímavé je, že se lidovečtí sympatizanti vyslovili ve velké míře k alternativnímu způsobu nepřímé volby, tedy prostřednictvím širšího shromáždění.

Ve všech případech byli zastánci přímé volby prezidenta nejsilnější skupinou. Nepřímou volbu jsme však již během dotazování rozdělili do dvou kategorií (volba parlamentem a volba širším shromážděním volitelů). Pokud bychom tyto kategorie sloučili a na problém se podívali obecněji, jako na spor přímé a nepřímé volby, pak by byla situace odlišná. Graf 1 znázorňuje rozdíl mezi zastánci přímé volby a nepřímé volby mezi sympatizanty jednotlivých

⁷ Jmenujme např. brněnského ústavního právníka Vojtěcha Šimíčka – Šimíček, Vojtěch (2001). Alternativa k navrhovaným způsobům volby prezidenta republiky. *Politologický časopis* č. 4, str. 388–392.

⁸ Stranické sympatie jsou konstruovány na základě spojení dvou dotazů. První zjišťuje stranické preference, tedy koho by respondenti volili, pokud by se volby konaly příští týden. Ti, kteří nevyjádří konkrétní preferenci (odpovědi nevím, nevolil bych a pod.), jsou pak ještě jednou dotázáni druhou otázkou. Ta zjišťuje, která strana je těmto respondentům alespoň nejbližší, nejsympatičtější.

⁹ Po dokončení tohoto textu vystoupila ODS s otevřenou podporou přímé volby prezidenta. Tento razantní programový obrat samotná ODS označila, slovy místopředsedy Zahradila, za účelový, mající pomoci Václavu Klausovi získat prezidentský úřad.

stran. Kladné hodnoty udávají, o kolik procent převažují zastánci přímé volby. Naopak záporné hodnoty dokladují míru převahy stoupců nepřímé volby. Přerušovaná čára znázorňuje hladinu převahy přímé volby nad nepřímou mezi všemi dotázanými. Zároveň slouží jako výchozí kritérium pro posuzování vlivu stranických sympatií na postoj k otázce o způsobu volby prezidenta.

Tabulka 1. Vliv stranických sympatií na postoj ke způsobu volby prezidenta (v %)

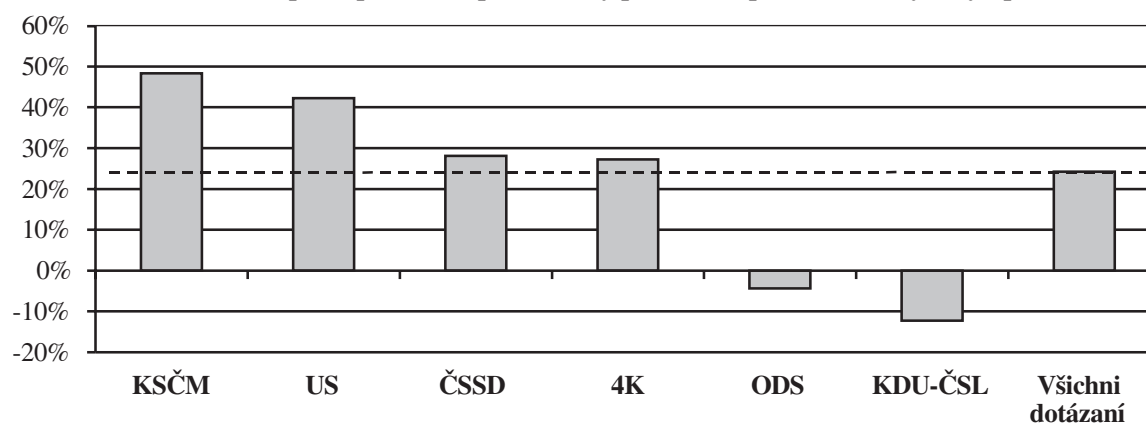
Stranické sympatie	Způsob volby prezidenta:				Celkem
	volba parlamentem	volba širším shromážděním	volba všemi voliči	neví	
ČSSD	19,1	13,2	60,4	7,3	100
ODS	30,1	17,7	43,4	8,8	100
KSČM	13,6	7,5	69,4	9,5	100
KDU-ČSL	24,7	26,0	38,4	11,0	100
US-DeU	15,6	11,1	68,9	4,4	100
4K	21,0	11,1	59,3	8,6	100
ostatní*	15,1	6,5	55,4	23,0	100
celkem**	20,0	12,3	56,5	11,2	100

n = 1022, CN = 0,28

* mezi „ostatní“ jsou zařazeni sympatizanti jiných stran, dotázaní, kteří nesympatizují s žádnou stranou, nebo neví.

** shrnující kategorie „celkem“ započítává i respondenty, kteří nebyli dotazováni na stranické preference, jelikož nemají volební právo. V tomto případě n = 1127.

Graf 1. Rozdíl mezi stoupcem přímé a nepřímé volby prezidenta podle stranických sympatií

Stranické sympatie však nejsou jediným faktorem, se kterým souvisí postoj ke způsobu volby prezidenta. Slabší vztah byl zaznamenán v souvislosti se spokojeností dotázaných. Konkrétně se jednalo o spokojenost se současnou politickou situací a zároveň spokojenost s chováním politických stran (CN=0,145, resp. CN=0,158). Se vzrůstající nespokojeností přibývá stoupců přímé volby. Spokojenost s chováním politických stran již tradičně vysoce souvisí s deklarovanou volební účastí v potenciálních volbách do Poslanecké sněmovny (CN=0,358). Veřejnost nespokojená s chováním politických stran je méně ochotná zúčastnit se případných voleb do Sněmovny. I tato deklarovaná volební účast je faktorem souvisejícím

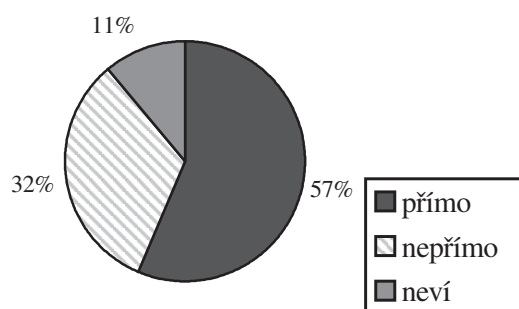
s postojem ke způsobu volby prezidenta (i když slaběji než faktory předchozí). Trochu paradoxní, jedná se totiž o zápornou souvislost. Ti, kteří nechtějí přijít k volbám do Sněmovny, jsou zároveň horlivějšími zastánci přímé volby prezidenta, tedy dalších voleb. Naopak ti, kteří by ke sněmovním volbám šli, by častěji přenechali volbu hlavy státu na někom jiném.

Zdá se, že zmíněná nespokojenost je známkou určité desiluze z politiky, kde jsou politické strany přirozeně hlavními aktéry. Díky tomu dochází k častějšímu odmítání účasti ve sněmovních volbách. Sněmovna, ve které jsou zastoupeny politické strany, tak patrně nedává nespokojené části veřejnosti naději na zlepšení. Je možné, že určitou šanci spatřuje v prezidentovi, kterého by si mohli lidé zvolit sami, a navíc v prezidentovi, který nebude spojen s žádnou politickou stranou. Z dalšího dotazu totiž vyplývá, že pouze necelých 7% veřejnosti považuje za nejvhodnější osobu na post prezidenta člena nějaké politické strany. Se stoupající nespokojeností se tento podíl ještě zmenšuje. Shrňme-li, část veřejnosti nespokojená s chováním politických stran, která v podstatně menší míře hodlá participovat na volbách do Sněmovny, se více upíná k možnosti přímo voleného prezidenta. S jistou dávkou představitelství můžeme takovou vizi prezidenta přiblížit k modelu jakéhosi *tribuna lidu*. Zdá se, že část veřejnosti vidí v přímo voleném prezidentovi alternativu vůči dominujícímu vlivu politických stran.

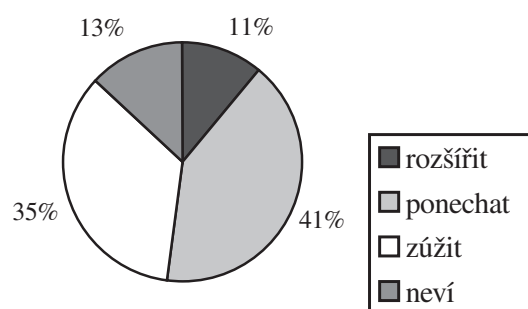
2.3 Pravomoci prezidenta

Přímá volba prezidenta přináší hlavě státu vysokou legitimitu. Legitimita vzešlá přímo z lidu má vždy silnější charakter, než legitimita odvozená od parlamentu, nebo jiného volebního shromáždění. Velmi zjednodušeně lze říci, že přímo volení prezidenti požívající vyšší legitimitu bývají častěji vybaveni většími ústavními pravomocemi, než prezidenti volení nepřímo. Mimo to, prezident přímo legitimovaný lidem cítí, že má silnou oporu, a často se jí snaží využít, někdy i nad rámec pravomocí, kterými ho ústava vybavuje (např. Francie). Jak se k pravomocím prezidenta staví naše veřejnost? Ve výzkumu byla položena otázka: „Myslíte si, že by měly být pravomoci prezidenta rozšířeny, zúženy, nebo by měly zůstat tak, jak je tomu nyní?“ Četnost odpovědí přináší graf 2.

Graf 2. Změna pravomocí prezidenta

Graf 3. Způsob volby prezidenta

Vedlejší graf 3 přináší již známé postoje ke způsobu volby prezidenta. Než se pustíme do analýzy vztahu mezi preferovaným způsobem volby a obecným postojem k pravomocím hlavy státu, neuškodí letmý pohled na oba vedle sebe ležící grafy. S dominující podporou přímé volby prezidenta by se chtělo předpokládat podobně vysokou podporu zvýšení jeho pravomocí. Posílení moci hlavy státu však mělo na mysli pouze 11% dotázaných. Více jak tři

čtvrtiny veřejnosti jsou naopak pro zachování, nebo dokonce zúžení prezidentských pravomocí. Tento postoj by bylo možné očekávat zejména u stoupců stávající, nebo jí podobné volby, tedy volby nepřímé. Ta má však podporu sotva třetiny dotázaných.

Podívejme se tedy na vztah obou proměnných podrobněji. Tabulka 2 rozbíjí možná očekávání o vysoké míře souvislosti mezi postoji ke způsobu volby a míře pravomocí hlavy státu. Pokud zde nějaká souvislost skutečně je, pak nemá očekávaný lineární charakter a obsahově nenaplnjuje zmíněná očekávání. Do srovnání byli zařazeni pouze respondenti, kteří měli na oba dotazy zformulovaný názor (tedy ani v jednom případě neodpověděli „nevím“).

Tabulka 2. Vztah mezi preferovaným způsobem volby a pravomocemi prezidenta (v %)

		způsob volby		celkem
		nepřímý	přímý	
pravomoci prezidenta	rozšířit	25,4 8,7	74,6 15,4	100 12,9
	ponechat	42,9 53,1	57,1 42,2	100 46,3
	zúžit	35,0 38,2	65,0 42,4	100 40,8
celkem		37,4 100	62,6 100	100 100

n = 916, CN=0,121

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Silně jsou vytištěny zcela konzistentní odpovědi (43,8%).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (29,8%).

Řádková procenta jsou v šedých polích a sloupcová v bílých polích.

Oproti očekávání jsou stoupcemí přímé volby zároveň největšími zastánci zúžení prezidentských pravomocí (42,4%). Prakticky totožný podíl z nich (42,2%) je pro ponechání pravomocí v takové míře, jako je tomu nyní. Pouhých 15,4% z příznivců přímé volby zároveň podporuje názor, aby ji doprovázelo posílení prezidentských pravomocí. Konzistentnější se jeví postoj příznivců nepřímé volby, kde nadpoloviční většina preferuje ponechání stávajícího stavu a převážná část ostatních je pro zúžení pravomocí. Celkově můžeme konstatovat, že zcela konzistentní postoj byl zaznamenán ve 44% případů, zatímco evidentně inkonzistentní postoj ve 30% případů. Spornou oblastí zůstává skupina dotázaných, kteří se domnívají, že by měl být prezident volen přímo, ale jeho pravomoci by se neměly měnit. Vysoká míra inkonzistentních postojů demonstruje, že veřejnost vnímá problémy spojené s volbou prezidenta a jeho pravomocemi odděleně. Pohlíží na ně zcela jinou optikou, než odborná politologická a ústavně právní veřejnost. Kritéria vyváženosti a efektivity politického systému zjevně nejsou pro veřejnost klíčová. Jejich odborný charakter zcela logicky veřejnosti nedovoluje proniknout do problematiky.

Pokud však lidé nespojují míru prezidentských pravomocí se způsobem volby, potažmo tak s mírou prezidentovy legitimacy, s čím tedy? Odpověď je až překvapivě jednoduchá. Prakticky téměř jediný, zato však velmi silný vztah souvislosti byl nalezen mezi postojem k míře prezidentských pravomocí a důvěrou Václavu Havlovi¹⁰ ($r = 0,405$, na hladině spolehlivosti $p=0,001$; $CN = 0,405$). Veřejnost důvěřující dnes již bývalému prezidentovi je častěji pro ponechání, popřípadě rozšíření prezidentských pravomocí. Naopak nedůvěra k jeho osobě je spojena s požadavkem na snížení prezidentských pravomocí. Vztah obou proměnných přináší tabulka 3.

Tabulka 3. Vztah mezi důvěrou Václavu Havlovi a postojem k pravomocím prezidenta (v %)

	pravomoci prezidenta			celkem	
	rozšířit	ponechat	zúžit		
důvěra V. Havlovi	důvěřuje	18,6	63,2	18,2	100
	nedůvěřuje	73,9	68,3	24,3	51,9
celkem	důvěřuje	7,1	31,7	61,2	100
	nedůvěřuje	26,1	31,7	75,7	48,1
		13,1	48,1	38,9	100
		100	100	100	100

n = 911, r = 0,405 (p = 0,001), CN = 0,405

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Řádková procenta jsou v šedých polích a sloupcová v bílých polích.

Veřejnost vnímá potenciální změnu pravomocí prezidentského úřadu optikou důvěry jeho současnému představiteli. Postoj k prezidentským pravomocím je silně personifikován a výrazně ovlivněn zkušeností s dosud jedinou osobou, která v polistopadové éře prezidentský úřad zastávala. Ústavně institucionální pohled, tedy postoj související s komplexnějším nazíráním na postavení a úlohu prezidentského úřadu uvnitř politického systému, zde prakticky absentuje.

Jestliže je obecný postoj k pravomocím prezidenta těsně spjat s důvěrou Václavu Havlovi, budou obdobným způsobem souviset i názory na jednotlivé, zcela konkrétní prezidentské pravomoci? Respondenti byli dotázáni postupně na deset různých pravomocí, které k prezidentskému úřadu mohou patřit. Pokaždé jim byly nabízeny konkrétní možnosti odpovědí, pokud možno vždy takové, aby v dané oblasti pokryly škálu od slabého až po silného prezidenta. Deset oblastí prezidentské působnosti a konkrétní alternativy odpovědí byly vybírány na základě jejich skutečného výskytu v politických systémech konsolidovaných demokracií. Snaží se pokrýt celou škálu prezidentských typů od velmi slabých, nejčastěji se vyskytujících v parlamentních režimech, přes středně silné až po ty nejsilnější známé z prezidentských a některých poloprezidentských režimů. Žádná z nabízených možností nemá být teoretickou hříčkou, ale vždy příkladem z reálné politiky, ať již u nás, nebo v zahraničí. Obecně bychom zkoumané pravomoci mohli rozdělit do čtyř kategorií. 1) vnitropolitické primární, 2) zahraničněpolitické, 3) vnitropolitické sekundární a 4) nepolitické pravomoci. Jedná se samozřejmě o zjednodušení, ale pro účely této práce je dostačující a má svůj smysl.

2.3.1 Primární vnitropolitické pravomoci

První a nejpočetnější zkoumanou skupinou jsou primární vnitropolitické pravomoci prezidenta. Bylo jich vybráno pět: a) prezidentova úloha při jmenování vlády, b) míra participace prezidenta na činnosti vlády, c) možnost rozpustit Poslaneckou sněmovnu, d) pravomoc vetovat parlamentem přijatý zákon a e) právo prezidenta samostatně vypsát referendum, které bude pro parlament závazné. Jedná se o klíčové oblasti definující sílu prezidenta jak uvnitř exekutivy, tak vzhledem k legislativě. Postoje k vnitroexekutivnímu postavení prezidenta mapovaly první dvě otázky:

¹⁰ CVVM používá dvě odlišné otázky: 1) *Řekněte prosím, důvěřujete prezidentovi republiky?* Otázka je uzavřena škálou odpovědí *Rozhodně ano, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne.* 2) V rozsáhlé baterii, která nabízí jména politiků, se CVVM dotazuje, zda jim respondent *důvěřuje, nebo nedůvěřuje.* Korelace obou s mírou prezidentských pravomocí jsou vysoké a prakticky totožné: Pearson 0,42, respektive 0,405 (p=0,001 v obou případech). Následující tabulka 3 pracuje pro větší názornost s druhým dotazem, nabízejícím pouze dvě možnosti odpovědi: *důvěřuji x nedůvěřuji.*

„Jak má podle Vás prezident jmenovat vládu?

- Má jmenovat všechny ministry na základě vlastního uvážení.
- Má jmenovat všechny ministry na základě doporučení budoucího premiéra.
- Nemá jmenovat ministry vlády.“

„Jaké postavení má mít prezident vůči vládě?

- Prezident nemá zasahovat do činnosti vlády.
- Prezident má v omezené míře zasahovat do činnosti vlády.
- Prezident má řídit činnost vlády a předsedat jí namísto premiéra.“

Postavení prezidenta vůči vládě je systémově spjato se způsobem jejího jmenování. Jen několik příkladů: Americký prezident, který přímo předsedá vládě, si pochopitelně jmenuje vládu sám pouze na základě svého uvážení¹¹. To je specifikem prezidentského režimu. Prezidenti v parlamentních režimech většinou jmenují ministry vlády, ale prakticky vždy se podřizují vůli budoucího premiéra, který vládě bude předsedat a který za tento tým nese odpovědnost. Prezident za takových okolností zasahuje do činnosti vlády jen výjimečně, či spíše téměř nikdy. Příkladem by mohla být SRN, Maďarsko nebo Česká republika. V případě některých přímo volených prezidentů v poloprezidentských režimech se jejich postavení vůči vládě může měnit v závislosti na jejich stranické spřízněnosti nebo odlišnosti s daným kabinetem.¹² Za příznivé konstelace sil může prezident téměř nahradit premiéra a je pak zcela na místě, aby při jmenování ministrů výrazněji prosadil své preference. Stojí-li prezident proti stranicky odlišnému kabinetu, musí se stáhnout a řízení vlády se v plném rozsahu ujímá premiér. To pak s sebou logicky nese pasivní úlohu prezidenta při jmenování členů vlády. Tyto dva modely odpovídají francouzské praxi – v období jednotné exekutivy a v období tzv. koabitace.

Tabulka 4. Vztah postojů veřejnosti k exekutivním pravomocím prezidenta. (v %)

Postavení prezidenta vůči vládě ↓	Jak má prezident jmenovat vládu			Celkem
	... na základě vlastního uvážení	... na základě doporučení budoucího premiéra	nemá jmenovat ministry vlády	
Nemá zasahovat do činnosti vlády	<u>4,0</u>	72,6	23,4	100
Má v omezené míře zasahovat do činnosti vlády	14,1	37,0	58,2	37,7
Má řídit činnost vlády a předsedat jí namísto premiéra	10,8	78,9	10,3	100
	56,6	59,1	37,6	55,6
	46,8	<u>43,5</u>	<u>9,7</u>	100
	29,3	<u>3,9</u>	<u>4,3</u>	6,7
Celkem	10,6	74,2	15,2	100
	100	100	100	100

n = 930, CN = 0,344

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Tučně jsou výtlačeny zcela konzistentní odpovědi (83,2%).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (4%).

¹¹ Přesto musí být každý člen vlády schválen horní komorou Kongresu – Senátem.

¹² Situace je podstatně komplikovanější, jelikož do hry vstupuje více proměnných. Podrobně Novák, 1997: Systémy politických stran. Praha: Sociologické nakladatelství, str. 211–218.

Jak je z předcházejících řádků zřejmé, odpovědi respondentů na oba dotazy by za optimálních okolností měly spolu silně souviset. Jak to dopadlo, prozradila tabulka 4.

Z hlediska jmenování vlády se dotázaní ze tří čtvrtin přiklonili ke stávající praxi užívané v České republice. Prezident má při jmenování ministrů respektovat návrhy budoucího premiéra. Jeho úloha je v tomto ohledu spíše ceremoniální. Nadpoloviční většina se však postavila za zvýšení vlivu prezidenta na činnost vlády, tedy, že by měl v omezené míře do její činnosti zasahovat. V současnosti prezident do vládních aktivit nevstupuje. V tomto směru tak stávající praxi podpořilo pouze necelých 38%.

Jen relativně malá část veřejnosti nereфлекtuje zjevný vztah obou pravomocí. Zcela inkonzistentní postoj zaujala pouhá 4% z těch, kteří měli svůj postoj jasně zformulovaný k oběma dotazům. To je téměř zanedbatelné. Odpovědět na jeden z dotazů nedokázalo 10% dotázaných (u jednoho z dotazů řekli „nevím“) a na žádný z obou dotazů neodpovědělo dalších 7,4%. To znamená, že celkem 21,5%¹³ veřejnosti si k tomuto problému nedokázalo zformulovat konzistentní postoj. Naopak 68,8%¹⁴ všech dotázaných prokázalo, že si vzájemný vztah exekutivních pravomocí prezidenta uvědomuje. Jedná se o jeden z nejkonzistentnějších postojů v tomto výzkumu vůbec.

Dalšími primárními vnitropolitickými pravomocemi prezidenta jsou jeho vazby k legislativě. Právo veta a rozpouštění sněmovny jsou v nejrůznějších variacích standardními prezidentskými nástroji. Prezidentské referendum je pak speciálnější a zdaleka ne tak často užívanou záležitostí. V každém případě je podstatné, za jakých okolností smí prezident tyto pravomoci využít (pakliže s nimi vůbec disponuje) a zda-li mají konečný efekt. Tuto oblast mapovaly tři následující dotazy:

„Za jakých okolností má mít prezident pravomoc rozpustit Poslaneckou sněmovnu a vypsat nové volby?

- Nikdy.
- Jen ve výjimečných případech vymezených Ústavou.
- Kdykoli sám rozhodne, že to politická situace vyžaduje.“

„Má mít prezident pravomoc odmítnout parlamentem přijatý zákon (tzv. právo veta)?

- Ano, s konečnou platností.
- Ano, ale parlament by měl mít možnost toto veto přehlasovat početnější většinou.
- Ne.“

„Má mít prezident pravomoc vypsat na základě svého rozhodnutí referendum, jehož výsledek bude pro hlasování parlamentu závazný?

- Ano / ne.

Mezi veřejností panuje široká shoda v pohledu na prezidentovu možnost rozpustit Poslaneckou sněmovnu. Valná většina dotázaných zůstala svými postoji u varianty odpovídající současné ústavní úpravě. Konkrétně 71,5% dotázaných se vyslovilo pro limitování této pravomoci jen na výjimečné případy vymezené Ústavou. Jednalo se o 83% z těch, kteří měli kon-

¹³ Výpočet: n=1125, 47 respondentů odpovědělo inkonzistentně, 195 respondentů v některém z případů odpovědělo „nevím“. Celkem 242 respondentů, tj. 21,5%.

¹⁴ Výpočet: n=1125, 774 respondentů odpovědělo zcela konzistentně, tj. 68,8%.

krétně zformulovaný názor, tedy neodpověděli „nevím“. Další dvě nabízené alternativy, které představovaly krajní možnosti (úplnou volnost rozhodnutí, nebo úplné odnětí této pravomoci), podpořilo asi po sedmi procentech dotázaných. Podle předpokladů měla být, a také byla, nalezena významnější souvislost s postavením prezidenta vůči vládě (CN = 0,281). V tomto směru není možné zcela korektně provést analýzu konzistentnosti a inkonzistentnosti odpovědí. Mnohé však napoví obsahové zhodnocení průniku odpovědí. Téměř polovina konkrétních odpovědí (48%) je pro zachování současné striktně limitované možnosti prezidenta rozpustit Sněmovnu a zároveň požaduje prezidentovu (omezenou) možnost zasahovat do činnosti vlády. Další třetina (31%) se při stejném postoji k rozpuštění Sněmovny přiklání ke stávající praxi, kdy prezident nezasahuje do výkonu exekutivy. Průnik těchto kategorií s obrovskou kumulací odpovědí (79,4% konkrétních odpovědí) nám může celkem jasně naznačit priority velké části veřejnosti o ideální síle a postavení prezidenta v rámci našeho politického systému (tabulka 5). Zároveň lze nepřímou konstatovat relativně velmi vysokou míru konzistentního vnímání těchto dvou pravomocí.

Tabulka 5. Průnik klíčových pravomocí prezidenta vzhledem k legislativě a exekutivě (v %)

Postavení prezidenta vůči vládě ↓	Pravomoc prezidenta rozpustit PS a vypsat volby ve výjimečných případech vymezených Ústavou			Celkem
	Nikdy	kdykoli sám rozhodne, že to politická situace vyžaduje		
Prezident nemá zasahovat do činnosti vlády	5,7	31,3	1,1	38,1
prezident má v omezené míře zasahovat do činnosti vlády	2,2	48,1	5,0	55,3
prezident má řídit činnost vlády a předsedat jí namísto premiéra	0,2	4,5	1,9	6,6
Celkem	8,1	84,0	8,0	100,0

n = 916, CN = 0,281.

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

„Prezidentské“ referendum a prezidentské veto představují možnosti, jak může hlava státu, ač z pozice exekutivy, významně ovlivňovat legislativní proces. Mezi postoji k oběma fenoménům lze nalézt významný vztah (CN = 0,330). Zdá se, že si část veřejnosti uvědomuje jejich příbuznost. Právo veta je celkem zřejmým nástrojem, jak blokovat parlamentem přijaté normy. Postoj k prezidentskému vetu vykazuje vůbec nejsilnější vztah mezi všemi politickými pravomocemi prezidenta k obecnému postoji k rozšíření, ponechání či zúžení prezidentských pravomocí (CN = 0,344). Přestože s obecným postojem k míře prezidentských pravomocí nejvíce koreluje právě postoj k prezidentskému vetu, nalezneme zde více jak polovinu inkonzistentních postojů (52,1%), viz tabulku 6.

Prezidentské veto proti zákonům přijatým parlamentem bylo opět nejvíce podpořeno v kategorii přibližně odpovídající současné úpravě v ČR. Právo veta, které může být přehlasováno parlamentem, bylo preferováno téměř ve dvou třetinách konkrétních odpovědí (64,8%). Díky značnému zastoupení odpovědí „nevím“ se však tento podíl propadá až těsně nad polovinu celé veřejnosti (50,2%). Silný vztah nacházíme mezi postoji k vetu a jmenování vlády (CN = 0,382). Více jak polovina konkrétních odpovědí (53%) se totiž kumuluje v průniku kategorií odpovídajících současnému stavu (jmenování ministrů prezidentem na základě vůle budoucího premiéra a prezidentské veto zpětně přehlasovatelné parlamentem).

Tabulka 6. Projev inkonzistence obecného pohledu na pravomoci prezidenta a konkrétního postoje k prezidentskému vetu (v%).

	Pravomoci prezidenta			Celkem
	rozšířeny	ponechány	zúženy	
Ano, s konečnou platností	<u>5,9</u>	<u>10,4</u>	<u>2,8</u>	19,0
ano, ale parlament by měl mít možnost toto veto přehlasovat	<u>6,5</u>	31,3	<u>27,0</u>	64,8
ne.	<u>0,6</u>	<u>4,8</u>	10,7	16,1
	13,0	46,5	40,5	100,0

n = 830, CN = 0,344

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Silně jsou vytištěny konzistentní odpovědi (47,9 %).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (52,1%).

Referendum vypisované pouze na základě rozhodnutí prezidenta je ještě mocnějším nástrojem proti legislativě, než je prezidentské veto. (Nezaměňujme s častějšími referendy vypisovanými z vůle parlamentu, lidové iniciativy, či svým obsahem plynoucími přímo z ústavy.) Nejedná se totiž o nástroj pasivní (něco zamítnout), ale aktivní (něco prosadit). Hlava státu drží v ruce velmi silnou zbraň, s jejíž pomocí může kdykoli obejít parlament, pakliže má podporu veřejnosti.

Referendum uměl ve svůj prospěch velmi obratně využívat již Napoleon Bonaparte a na jeho tradici navázali prezidentí 5. francouzské republiky, zejména pak její tvůrce – Charles de Gaulle. Je zřejmé, že se jedná o pravomoc velmi silných prezidentů. Tento fakt však česká veřejnost příliš nereflektuje. Zanalyzujeme-li postoj k „prezidentskému“ referendu v souvislosti s obecným postojem k prezidentským pravomocím, zjistíme, že část veřejnosti zřejmě nebyla s to prohlédnout dopad této prezidentské „zbraň“ (tabulka 7). Jinak by totiž nebylo možné, aby přes 80% stoupců „prezidentského“ referenda bylo zároveň odpůrci rozšíření prezidentských pravomocí. Celkově se v tomto vztahu vyskytlo 48% inkonzistentních odpovědí¹⁵. Převážná část jich vycházela právě ze skupiny respondentů podporujících „prezidentské“ referendum. Tato skupina však nejspíše podlehl samotnému fenoménu referenda, které dosud nebylo v české legislativě zakotveno. Lze se domnívat, že nebývale vysoká podpora prezidentského referenda ve skutečnosti nebyla podporou pro takto zásadní posílení prezidentské pravomocí, ale spíše vyjádřením obecně kladného postoje k samotnému institutu referenda, jako dlouhodobě absentujícímu prvku v našem politickém systému. V každém případě je jasné, že prezidentské referendum není pravomoc, kterou by měla česká veřejnost na mysli při formulování svého obecného postoje k prezidentským pravomocím.

Shrneme-li postoje veřejnosti v oblasti prezidentských primárních vnitropolitických pravomocí, pak můžeme konstatovat, že převládajícím trendem je zachování jejich stávajícího rozsahu. Pouze v otázce prezidentského postavení vůči vládě převážil postoj, podle kterého by prezident měl v omezené míře zasahovat do činnosti vlády. Jednalo by se tak o zvýšení jeho pravomocí. Obdobně se jeví převažující postoj na podporu „prezidentského“ referenda. Ten však, jak již bylo výše zmíněno, může být deformován dosavadní absencí tohoto instrumentu přímé demokracie u nás. Prakticky u všech primárních vnitropolitických pravomocí byl za-

¹⁵ Pokud bychom pátrali po podílu veřejnosti, která si nebyla schopna vytvořit v daném vztahu konzistentní postoj, a započítali bychom i dotázané v kategoriích nevím, pak bychom se dostali až na dvě třetiny dotázaných (66,5%)!

Tabulka 7. Projev inkonzistence obecného pohledu na pravomoci prezidenta a konkrétního postoje k „prezidentskému“ referendu (v %).

		Pravomoci prezidenta			Celkem
		rozšířeny	ponechány	zúženy	
Prezidentské referendum	Ano	18,6	50,6	30,7	100
		74,0	61,1	41,2	54,8
	Ne	7,9	39,0	53,0	100
		26,0	38,9	58,8	45,2
Celkem		13,8	45,4	40,8	100
		100	100	100	100

n = 725, CN = 0,235

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Tučně jsou vytištěny konzistentní odpovědi (51,9%).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (48,1%).

Řádková procenta jsou v šedých polích a sloupcová v bílých polích.

znamenán velmi značný podíl inkonzistentních odpovědí vůči obecnému postoji k prezidentským pravomocím. Vedle toho jsme zaznamenali značné inkonzistence i mezi jednotlivými pravomocemi navzájem. Je patrné, že obecný postoj české veřejnosti k prezidentským pravomocím není spjat s touto kategorií primárních vnitropolitických pravomocí.

2.3.2 Zahraničněpolitické pravomoci

Jako druhé nejdůležitější můžeme analyzovat postoje k zahraničněpolitickým pravomocím prezidenta. Tuto oblast měly postihnout dva následující dotazy:

„Jaké postavení má mít prezident v oblasti zahraniční politiky?“

- Prezident se nemá angažovat v oblasti zahraniční politiky.
- Prezident se může angažovat v oblasti zahraniční politiky, ale nesmí překračovat oficiální směr, který udává vláda a ministerstvo zahraničí.
- Prezident má aktivně vystupovat v oblasti zahraniční politiky nezávisle na vládě.
- Prezident má řídit českou zahraniční politiku.“

„Má mít prezident pravomoc vyslat vojenskou jednotku do zahraničí?“

- Ano, pouze na základě svého rozhodnutí
- ano, ale pouze se souhlasem parlamentu
- ne, tato pravomoc prezidentovi nemá náležet.“

V tomto případě jediné dva dotazy ukázaly zřejmou inkonzistenci postojů v dané oblasti. Výsledek prvního, obecného dotazu, mapujícího mínění o míře angažovanosti prezidenta v zahraniční politice, nepřinesl nikterak překvapivá čísla. 71% z konkrétních odpovědí korespondovalo se stávající skutečnou mírou prezidentovy zahraničněpolitické angažovanosti (jedná se o 64,5% všech dotázaných). Převážila tak odpověď umožňující prezidentovi zahraničněpolitickou angažovanost, za předpokladu, že nepřekračuje oficiální směr udávaný ministerstvem zahraničních věcí. Zdálo by se, že na tomto poli většinové mínění koresponduje s politickou praxí. Následující dotaz na úlohu prezidenta při vysílání vojska do zahraničí nejenže nepotvrdil konformnost s praxí, ale hlavně se výpovědi z obou dotazů opět dostaly ve značné míře do rozporu navzájem (tabulka 8). Dáme-li do vztahu obě zmíněné proměnné, pak zjistí-

Tabulka 8. Projev silné inkonzistence postojů v oblasti zahraničněpolitických pravomocí prezidenta.

Postavení prezidenta v zahraniční politice ↓	Pravomoc vyslat voj. jednotku do zahraničí			Celkem
	ano, pouze na základě svého rozhodnutí	ano, ale pouze se souhlasem parlamentu	ne, tato pravomoc prezidentovi nemá náležet	
Nemá se angažovat v oblasti zahraniční politiky	<u>0,3</u>	<u>2,3</u>	3,6	6,2
Může se angažovat v zahraniční politice, ale nesmí překračovat směr udávaný ministerstvem zahraničí	<u>2,1</u>	<u>43,4</u>	26,2	71,6
Prezident má aktivně vystupovat v oblasti zahraniční politiky	1,8	10,5	3,7	16,0
Prezident má řídit českou zahraniční politiku	0,7	3,8	<u>1,7</u>	6,3
Celkem	4,9	59,9	35,2	100,0

n = 975, CN = 0,217

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Silně jsou vytištěny konzistentní odpovědi (50,2%).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (49,8%).

Tabulka 9. Projev silné konzistence postojů v oblasti zahraničněpolitické angažovanosti prezidenta a jeho postavení vůči vládě (v%)

Prezident a zahraniční politika ↓	Postavení prezidenta vůči vládě			Celkem
	nemá zasahovat do činnosti vlády	má v omezené míře zasahovat do činnosti vlády	má řídit činnost vlády a předsadat jí namísto premiéra	
nemá se angažovat v oblasti zahraniční politiky	3,4	2,7	<u>0,1</u>	6,2
může se angažovat v zahr. pol., ale nepřekračovat směr ministerstva zahraničí	30,6	38,7	<u>2,6</u>	71,9
má aktivně vystupovat v oblasti zahraniční politiky	<u>3,9</u>	9,7	2,4	16,0
má řídit českou zahraniční politiku	<u>0,3</u>	4,3	1,1	5,8
Celkem	38,3	55,5	6,2	100,0

n = 966, CN = 0,280.

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Silně jsou vytištěny konzistentní odpovědi (93%).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (7%).

me, že celých 49,8% odpovědí se ukázalo jako zcela inkonzistentní. Polovina těch dotazovaných, kteří konkrétně odpověděli na oba dotazy, si tak ve svých výpovědích protirečila.

Na druhou stranu byla nalezena velmi vysoká míra konzistentních odpovědí v případě postojů k angažovanosti prezidenta v zahraniční politice a v oblasti prezidentova vztahu k vládě (tabulka 9). Jedná se o relativně velmi obecné postoje, které spolu velmi úzce souvisí. V tomto případě nečinilo většině dotázaných (93% konkrétních odpovědí) potíže odpovědět na oba dotazy konzistentně. I po započtení odpovědí „nevím“ zůstává procento konzistentních odpovědí na slušné hladině 79,3%.

2.3.3 Sekundární vnitropolitické pravomoci

Mezi sekundární vnitropolitické pravomoci byla zařazena dvojice často diskutovaná jmenování, která českému prezidentovi přísluší. Jedná se o jmenování členů bankovní rady České národní banky a jmenování soudců Ústavního soudu. Můžeme říci, že v tomto ohledu je český prezident nadprůměrně vybavený. Například jinak velmi silný francouzský prezident nemá možnost jmenovat všechny soudce Ústavní rady, ale pouze jejich třetinu. Prezident USA sice jmenuje veškeré soudce nejvyššího soudu, ale potřebuje k tomu souhlas Senátu. Prezident ČR jmenuje všechny soudce Ústavního soudu, stejně jako všechny členy bankovní rady, přičemž jeho jmenování není podmíněno žádným dodatečným schválením ani kontrasygnací. Tato zdánlivě nepochopitelná disproporce má své vysvětlení. Prezident stojící v čele vlády by mohl učinit vrchol soudní moci přímo závislý na vůli exekutivy. Proto je i v této oblasti nutný systém brzd a protivah, aby bylo zachováno oddělení a nezávislost obou mocí. To však není případ českého prezidenta. Ten naopak nemá (dosud neměl) žádný praktický vliv na činnost vlády, nemůže zneužít své pravomoci a učinit Ústavní soud popř. bankovní radu na exekutivě závislé. Tato jmenování mapují dva dotazy:

„Jak má podle Vás prezident jmenovat členy bankovní rady České národní banky?

- Má jmenovat všechny členy i guvernéra na základě vlastního uvážení.
- Má jmenovat členy bankovní rady na základě svého uvážení a guvernéra ČNB se souhlasem předsedy vlády.
- Má jmenovat pouze část členů (například třetinu, zbytek by byl jmenován jinými ústavními činiteli).
- Nemá jmenovat členy bankovní rady.“

„Jak má podle Vás prezident jmenovat soudce Ústavního soudu?

- Má jmenovat všechny ústavní soudce na základě vlastního uvážení.
- Má jmenovat všechny ústavní soudce se souhlasem některého z vysokých ústavních činitelů (např. premiéra, nebo předsedy některé z komor parlamentu).
- Má jmenovat pouze část ústavních soudců, například třetinu, zbytek by byl jmenován jinými ústavními činiteli.
- Nemá jmenovat soudce ústavního soudu.“

Škály odpovědí nabízejí pouze úrovně pravomocí stejné nebo slabší, než jakých prezident ČR požívá. Více pravomocí nebo jejich větší sílu si lze už jen těžko představit. Jak na tuto nabídku zareagovali respondenti výzkumu? Hned z kraje je třeba říci, že k odpovědím na obě otázky přistoupili velmi podobně, což dokladuje nebývale silný vzájemný vztah mezi oběma proměnnými (CN = 0,654), viz tabulka 10. Prezidentské pravomoci ve stávající podobě naprosto propadly. Pro jmenování všech členů bankovní rady ČNB včetně jejího guvernéra jen na základě rozhodnutí prezidenta se vyslovilo pouze 6,7% ze všech dotázaných. Podobně tomu bylo v případě jmenování soudců Ústavního soudu, kde bylo pro současnou úpravu pouze 9,6% všech respondentů. Nejčetnějšími byly v obou případech kategorie omezující prezidentovo jmenování kontrasygnací jiného ústavního činitele. V případě rady ČNB se jednalo o 35,1% a u Ústavního soudu o 44% všech dotázaných (to znamená 47,4%, respektive 56% z těch, kteří odpověděli konkrétně, nikoli „nevím“).

Postoje k oběma jmenováními spolu vysoce korespondují. Na tom se může podílet i podobná formulace obou dotazů. Velmi zřetelně však můžeme pozorovat razantní odklon od

Tabulka 10. Vztah postojů k pravomocím jmenování bankovní rady ČNB a jmenování soudců Ústavního soudu (v %)

Jak má prezident jmenovat soudce ÚS ↓	Jak má prezident jmenovat bankovní radu ČNB				Celkem
	všechny členy i guvernéra na základě vlastního uvážení	členy na základě uvážení a guvernéra s kontrasignací	má jmenovat pouze část členů	nemá jmenovat členy bankovní rady	
všechny úst. soudce na základě vlastního uvážení	6,6	4,2	0,7	1,0	12,6
všechny ústavní soudce s kontrasignací	1,6	36,8	10,7	5,5	54,6
pouze část ústavních soudců, například třetinu	0,5	4,6	13,6	3,4	22,0
nemá jmenovat soudce ústavního soudu	0,4	1,7	1,1	7,6	10,8
Celkem	9,1	47,4	26,1	17,4	100,0

n = 804, CN = 0,654

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

postojů konformních s dikcí ústavy. Drtivá většina veřejnosti se v obou případech přiklání k oslabení prezidentových pravomocí. Jak si to vysvětlit? Jistě na tom může mít podíl přesvědčení části veřejnosti, že jsou stávající pravomoci extrémně silné. Ve srovnání s mnohem významnějšími pravomocemi, které jsme analyzovali dříve, docházelo častěji k nadhodnocování prezidentova postavení než k trendu opačnému. Tedy k takovým postojům, které spíše posilovaly prezidentův vliv, než naopak.

Až nyní však zaznamenáváme tak dramatický obrat v postojích veřejnosti. Jedná se však skutečně o obrat v postojích? Není to nakonec tak, že klíč k rozhodnutí respondenta zůstává stejný, nyní se změnil charakter dotazu, a to se projevilo ve výstupech? Domnívám se, že tento předpoklad může být z části správný.

V předchozích dotazech se reálné pravomoci prezidenta takřka vždy kryly s nejslabší, nebo druhou nejslabší nabízenou alternativou. Jestliže respondenti danému problému příliš nerozuměli, nechtěli to deklarovat odpovědí „nevím“ a za odpověď mohli vybrat „kompromisní“ variantu přibližně uprostřed nabízené škály, mohlo se nám to jevit jako postoj zastávající zachování, nebo mírné posílení současných prezidentových pravomocí. Pokud stejnou metodu použili v případě dvou posledně zmiňovaných dotazů týkajících se jmenování (ÚS, ČNB), výsledek se může jevit jako překvapivý. Díky tomu, že se reálné postavení prezidenta v obou případech krylo s nejsilnější krajní alternativou, celkový výstup náhle působí dojmem silného odporu proti takto definovaným pravomocím. Metoda respondentových odpovědí „zlatá střední cesta“ tak může zcela zkreslovat obraz o povědomí a preferencích veřejnosti v oblasti ústavně institucionálních vztahů vůbec. To by potom vysvětlovalo případy velmi inkonzistentních postojů, se kterými jsme se výše setkali. Bohužel, konstruování dotazů a celého šetření nám nedovoluje zjistit míru platnosti této hypotézy.

2.3.4 Nepolitické pravomoci

Do čtvrté kategorie nepolitických pravomocí byla vybrána pouze jedna jediná, zato však jedna z nejdiskutovanějších pravomocí české hlavy státu. Jedná se o možnost udílení amnestií a milostí odsouzeným osobám. Tato pravomoc není nikterak důležitá pro postavení prezidenta.

Tabulka 11. Projev inkonzistence obecného pohledu na pravomoci prezidenta a konkrétního postoje k prezidentské amnestii a milosti (v%)

		Pravomoci prezidenta			Celkem
		rozšířeny	ponechány	zúženy	
Amnestie / milost	Ano, samostatně	24,4 48,4	63,6 34,2	12,0 7,5	100 25,2
	Ano, jen se souhlasem	9,8 47,5	44,7 58,7	45,4 69,3	100 61,5
	Ne	3,9 4,1	25,2 7,1	70,9 23,3	100 13,2
	Celkem	12,7 100	46,9 100	40,4 100	100

n = 959, CN = 0,364

Z přehledu jsou vyloučeni všichni dotázaní, kteří alespoň na jeden z dotazů odpověděli „nevím“.

Silně jsou vytištěny konzistentní odpovědi (59,5%).

Kurzívou jsou označeny inkonzistentní odpovědi (40,5%).

Řádková procenta jsou v šedých polích a sloupcová v bílých polích.

denta v rámci politického systému. Nemá vliv na reálnou politiku a z odborného pohledu ani příliš nesouvisí se způsobem volby prezidenta. V České republice se však díky svému relativně častému a někdy diskutabilnímu využití Václavem Havlem stala často diskutovanou a kontroverzní pravomocí. Důvodem pro zařazení do tohoto textu je předpoklad, že česká veřejnost může právě této pravomoci přikládat velkou váhu. Dotaz na tuto pravomoc vypadal následovně:

„Domníváte se, že prezident ČR má mít pravomoc udělit amnestii, milost odsouzeným osobám?“

Ano samostatně / ano jen se souhlasem / ne / nevím“

Opět zde neexistuje smysluplná varianta posílení této pravomoci. Nabídnuté možnosti představují buďto zachování stávajícího stavu, oslabení, nebo úplné odejmutí možnosti udělit milosti a amnestie. Tabulka 11 přináší velmi zajímavý pohled na vztah této pravomoci a obecného postoje k prezidentským pravomocím. Postoj k amnestiím a milostem vykazuje vůči obecnému postoji k prezidentským pravomocím vůbec nejsilnější vztah (CN = 0,364). Žádná z předchozích zkoumaných pravomocí nesouvisela s obecným postojem tak silně. Na druhé straně podíl konzistentních odpovědí není nikterak závratně vysoký (59,5% konzistentních vůči 40,5% inkonzistentních). Korelace dokazuje silnou lineární souvislost. Zjednodušeně lze říci, že nám demonstruje významný trend, podle kterého si značná část veřejnosti spojila svůj obecný postoj právě s touto konkrétní oblastí. Absence konkrétních odpovědí spojených s posílením pravomocí a naopak dvě odpovědi demonstrující jejich oslabení pravděpodobně mohly být příčinou nesouladu mezi podílem inkonzistentních odpovědí a vysokou mírou korelace. Část respondentů intuitivně se přiklánějících ke „zlaté střední cestě“ si možná ani neuvědomila, že se nejedná o ponechání, ale o oslabení pravomocí. Došlo zde pravděpodobně k podobnému efektu, jako u dotazů na sekundární vnitropolitické pravomoci – jmenování (popsáno výše). Domnívám se, že k tomuto efektu mohlo dojít zejména v průniku zastánců ponechání prezidentských pravomocí (obecně) s odpověďmi, které udělení amnestie / milosti podmiňují dalším souhlasem.

2.4 Závěry

Na základě konkrétních odpovědí k deseti analyzovaným pravomocím byly vytvořeny transformované proměnné redukující původní konkrétní obsah dotazů pouze do obecných kategorií: *rozšíření, ponechání a zúžení pravomocí*. Díky tomu nyní můžeme porovnat hromadnou četnost zjištěnou z těchto rekódovaných proměnných s původní četností obecného postoje k prezidentským pravomocím (představeno již v grafu 2). Srovnání přináší tabulka 12. Původní obecný postoj byl výrazně vychýlen směrem k oslabení prezidentských pravomocí. Více než třetina respondentů (35%) byla pro oslabení prezidentských pravomocí, zatímco pro rozšíření bylo pouhých 11% dotázaných. Pro ponechání pravomocí byly dvě pětiny dotázaných (41%) a zbytek odpověděl „nevím“ (13%). Na základě hromadných četností konkrétních dotazů je však zřejmé, že postoje pro rozšíření a zúžení konkrétních pravomocí zdaleka nejsou tak vzdálené (rozdíl mezi stoupenci rozšíření a zúžení se z 24% zmenšil na 4,5%). Podíl zastánců ponechání prezidentských pravomocí se změnil jen minimálně (40,6% > 39%). Stoupenci rozšíření tak téměř zdvojnásobili svůj počet oproti obecnému dotazu na 20,3%.

Tabulka 12. Srovnání původně deklarovaného obecného postoje k prezidentským pravomocím se skutečnými postoji ke konkrétním pravomocím (v%)

Pravomoci by měly být: ↓	Obecný postoj*	Skutečné postoje**				
		primární vnitropolitické	zahraničně politické	sekundární vnitropolitické	nepolitické „amnestie“	všechny zkoumané
rozšířeny	11,0	24,8 (+13,8)	39,4 (+28,4)	8,2 (-43,8)	25,1 (-26,9)	20,3 (+9,3)
ponechány	41,0	50,3 (+9,3)	48,5 (+7,5)	68,6 (+33,6)	71,0 (+36,0)	39,0 (-2,0)
zúženy	35,0	6,9 (-28,1)	2,9 (-32,1)	23,2 (+10,2)	3,9 (-9,1)	24,8 (-10,2)
neví	13,0	17,9 (+4,9)	9,2 (-3,8)			15,8 (+2,8)
index korespondence s obecným postojem***		28,1	35,9	43,8	36,0	12,2
	n = 1125	n = 5630	n = 2255	n = 2254	n = 1127	n = 11266

* Odpověď na otázku: „*Myslíte si, že by měly být pravomoci prezidenta rozšířeny, zúženy, nebo by měly zůstat tak, jak je tomu nyní?*“ viz. graf 2.

** Zjištěny z konkrétních odpovědí k deseti analyzovaným pravomocím.

*** Index korespondence 0–100, 0=totožnost, 100=maximální rozdílnost

Jak si vysvětlit rozdíl mezi obecným postojem a souborem všech konkrétních odpovědí? Při odpovědi na obecný dotaz veřejnost akcentuje svou představu o různých konkrétních pravomocích pokaždé v jiné míře. Pro každého respondenta je důležitý odlišný výsek prezidentských pravomocí. Čtyři oblasti (primární vnitropolitické, zahraničně politické, sekundární vnitropolitické a nepolitické) jsou specifické naprosto odlišnými postoji. V prvních dvou oblastech výrazně dominují postoje upřednostňující ponechání a rozšíření stávajících pravomocí. Druhé dvě oblasti jsou ve znamení požadavků na zúžení současných kompetencí prezidenta. Žádný ze souborů konkrétních odpovědí se ani neblíží obecnému postoji. Rozdíly jsou skutečně značné. Přesto však přináší velmi důležitou zprávu. Soubor veškerých konkrétních odpovědí se blíží obecnému postoji mnohem více, než jednotlivé soubory čtyř konkrétních oblastí. Znamená to, že veřejnost neformuluje svůj obecný postoj pouze a jenom na základě jednotlivých, pro ni klíčových pravomocí, ale snaží se problém vidět komplexněji, i když třeba ne v plné šíři.

Obecný postoj k prezidentským pravomocím úzce souvisí s důvěrou Václavu Havlovi ($r = 0,405$, $CN = 0,405$, viz tabulka 3). Žádná z konkrétních pravomocí však již takto silně s důvěrou Václavu Havlovi nesouvisí. Nutné je však říci, že všech deset zkoumaných pravomocí určitý a nezanedbatelný vztah s obecným postojem vykazovalo (viz tabulka 13). Lze říci, že obecný postoj byl utvářen převážně na základě důvěry Václavu Havlovi, popřípadě na základě jeho působení v úřadu a využívání některých jeho kompetencí. Jednotlivé postoje ke konkrétním pravomocím byly stále do určité míry spjaty s důvěrou Havlovi (tabulka 13), ale taktéž byly ovlivněny dalšími faktory, které tato stať nemohla postihnout¹⁶. Svou úlohu zde navíc sehrává větší složitost dotazů ke konkrétním pravomocím, oproti jednoduchosti obecné otázky.

Konzistentnost odpovědí k jednotlivým pravomocím byla velmi proměnlivá. Vyšší míra konzistence byla obvykle nalezena v případech, kde se odpovědi kumulovaly do kategorií odpovídajících současným pravomocím prezidenta ČR. Naopak tam, kde se veřejné mínění odchýlilo od současné politické praxe ČR, byly odpovědi na související dotazy častěji ve vzájemném rozporu¹⁷. Celkově lze říci, že vnímání jednotlivých pravomocí prezidenta jako uzavřeného systému, kde musí jednotlivé pravomoci vzájemně korespondovat a nebýt samy sobě vzájemnou překážkou, je spíše výjimkou než pravidlem. Velká část veřejnosti své postoje formuluje intuitivně, bez ohledu na širší ústavně politické souvislosti. Značný počet respondentů si nedokázal k některým pravomocím zformulovat konkrétní postoj a často odpověděl „nevím“ (viz. tabulka 12). Podle jedné z výše nastíněných hypotéz navíc část respondentů nepřiznávala neporozumění problému a namísto odpovědi „nevím“, vybrali některou z „nejpříjemnějších“ kategorií stojících významově uprostřed mezi nabízenými odpověďmi (viz. výše). To vše ale nemůže zpochybnit legitimitu takového postoje veřejnosti. Skutečnost, že veřejnost často utváří svůj pohled na základě zcela jiných kritérií, než odborníci – ústavní právníci a politologové – je do značné míry pochopitelná a svým způsobem správná. Intuitivní a emocionální prvky jsou odbornému pohledu cizí, avšak pro veřejné mínění často typické.

Z ústavně institucionálního hlediska jsou závěry zřejmé. Česká veřejnost není příliš obeznámena s problematikou postavení prezidenta uvnitř politického systému a se souvisejícími problémy. Jedná se do značné míry o expertní problematiku, kde bylo možné podobný výsledek očekávat. Zvláště v prostředí mladé české demokracie, kde chybí zkušenost s fungováním demokratických institucí, se podobnému obrazu nelze divit. Rozhodně se nejedná o „špatné vysvědčení“ české veřejnosti. Slabá obeznámenost má do značné míry objektivní příčiny, které sama veřejnost může ovlivnit jen velmi obtížně.

¹⁶ Rozsah výzkumu byl limitován omezeným prostorem v kontinuálním výzkumu CVVM.

¹⁷ Výjimkou jsou sekundární pravomoci prezidenta, kde se veřejnost ve svých postojích jednoznačně odchýlila od stávajících prezidentských pravomocí a zároveň byly postoje velmi konzistentní. Jednalo se o jmenování soudců Ústavního soudu a bankovní rady ČNB. Vysoká konzistentnost však v tomto případě mohla plynout z podobného charakteru dotazů a z podobné struktury nabízených odpovědí. Navíc případná inkonzistence by v tomto případě nemusela být na škodu, jelikož odlišné pravomoci v těchto oblastech se nutně nevyklučují.

Tabulka 13. Souvislost jednotlivých zkoumaných pravomocí s obecným postojem k prezidentovým pravomocím a s důvěrou Václavu Havlovi

	vztah k obecnému postoji k pravomocím prezidenta (CN)	vztah k důvěře Václavu Havlovi (CN)	% podílu odpovědí „nevím“ od nejvyššího po nejnižší
amnestie a milost	1. (0,364)	1. (0,296)	1. (3,9 %)
veto	2. (0,344)	4. (0,209)	7.–8. (20,9 %)
prezident x vláda	3. (0,309)	3. (0,225)	4. (10,4 %)
bankovní rada	4. (0,296)	2. (0,257)	9. (25,5 %)
ústavní soudci	5. (0,279)	6. (0,186)	7.–8. (20,9 %)
jmenování vlády	6. (0,266)	10. (0,139)	6. (30,5 %)
rozpuštění sněmovny	7. (0,261)	9. (0,145)	5. (13,6 %)
zahraniční politika	8. (0,244)	7. (0,166)	2. (14,3 %)
referendum	9. (0,235)	5. (0,189)	10. (10,2 %)
vojsko do zahraničí	10. (0,228)	8. (0,146)	3. (8,3 %)

Na druhé straně by z nastíněných závěrů mělo plynout určité poučení. Veřejné mínění by se nemělo stát klíčovým hybatelem v takto expertních otázkách (a nejen politických). Díky absenci dlouhodobější politické zkušenosti s fungováním reálné demokracie se postoje veřejnosti nejčastěji formují na základě stranickopolitické orientace, popřípadě důvěry k některým politikům. Veřejnost se svými závěry může snadno dostat do vleku zjednodušených a do jisté míry populistických konceptů, které odpovídají partikulárním politickým zájmům.

Literatura

- Gallagher, M., Laver, M., Mair, P 1995. *Representative Government in Modern Europe*. Second edition. New York: McGraw-Hill.
- Gerloch, A., Hřebejk J., Zoubek V. 1994. *Ústavní systém České republiky. Základy českého ústavního práva*. Praha: Prospektrum.
- Kesselman, M., Krieger, J., Joseph W. A. 2000. *Introduction to Comparative Politics*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Mény, Y., Knapp A. 1998. *Government and Politics in Western Europe*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- Novák, Miroslav 1997. *Systémy politických stran*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sartori, Giovanni 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šimíček, Vojtěch 2001. Alternativa k navrhovaným způsobům volby prezidenta republiky. *Politologický časopis* č. 4, str. 388–392.

Shrnutí

Publikace obsahuje dvě stati, z nichž každá nahlíží veřejné mínění z jiného relevantního pohledu. První stať se zabývá teoretickými koncepty veřejného mínění a výzkumů veřejného mínění. V první části analyzuje vývoj pojmu veřejnost a veřejné mínění z původně politicko-filozofického konceptu na pojetí sociologické. Podrobněji se věnuje sociologickému pojetí veřejného mínění v americkém pragmatismu, Lippmannově kritice tohoto pojetí a teorii veřejného mínění, kterou vypracoval Ferdinand Tönnies. Dále dokumentuje změny v pojetí veřejného mínění vyvolané vlivy masové společnosti a praxí výzkumů veřejného mínění. V druhé části se zabývá rolí výzkumů, které byly původně zamýšleny jako nástroj na podporu demokracie a posílení přímé komunikace mezi občany a politickou elitou. Praxe výzkumů ukazuje, že jejich vliv je vnitřně rozporný. Jako jeden z podstatných komunikačních kanálů v současné společnosti jsou zatíženy obecnými problémy masové komunikace a reflektují je ve specifických rysech.

Druhá stať se zaměřuje na reflexi postavení prezidenta a jeho volby ve výzkumech veřejného mínění. Téma nebylo zvoleno pouze díky jeho aktuálnosti ve volební kampani. Jedná se o specifický případ expertního tématu, ke kterému si veřejnost zcela spontánně vytváří vlastní postoj. Na jedné straně jde o velmi odborné ústavněprávní a politologické téma, na straně druhé je nezczizitelným právem lidu – suveréna vyjadřovat se a rozhodovat o uspořádání ústavního systému své země. Příspěvek se pokusil demonstrovat problematičnost této situace, kdy si veřejnost formuje postoj k podobě klíčové politické instituce – prezidenta republiky – absentujíc však dostatečný vhled do problematiky ve všech jejích souvislostech. Vzájemně si odporující postoje k jednotlivým dílčím otázkám nás utvrzují, jak složité je pro veřejnost zformulovat si k celému problému jasný a konzistentní postoj.

Summary

This publication is comprised of two papers, each of which looks at public opinion from a different, relevant perspective. The first paper addresses the theoretical concepts of public opinion and public opinion surveys. It begins with an analysis of the evolution of the concept of the public and public opinion, from an originally political-philosophical concept to a sociological concept. In greater detail it looks at the sociological concept of public opinion in American pragmatism, Lippmann's criticism of this concept, and the theory of public opinion developed by Ferdinand Tönnies. Further it documents the changes in the concept of public opinion brought on by the influence of mass society and by experience and practice with public opinion surveys. In the second part it deals with the role of the survey, which was originally conceived as an instrument for supporting democracy and for strengthening the direct communication between citizens and political elites. Practical experience from working with surveys shows that their influence reveals internal discrepancies. As one of the more fundamental channels of communication present in contemporary society surveys are afflicted

with the general problems related to mass communications and they reflect them in specific features of their own.

The subject of the position of the president of the Czech Republic and the method by which the president is elected was not chosen only owing to the relevant position it occupied in the 2002 election campaign. This subject represents a specific case of a highly specialised issue, on which the public spontaneously formulates its own view. On the one hand it is a subject that requires highly qualified constitutional and political knowledge, while on the other hand it relates to an inalienable right of all citizens – the sovereign right to express and decide on the way in which the constitutional system of the country is established. This paper has attempted to demonstrate the complicated nature of such a situation, in which the public formulates an opinion on a political institution of key importance – the president of the republic – but does so without sufficient insight into the issue in all its complexity. The existence of mutually conflicting attitudes towards individual and particular questions has confirmed how complex a matter it is for the public to formulate their own clear and consistent stance on the issue as a whole.

Zusammenfassung

Die Publikation umfasst zwei Artikel, von denen jeder die öffentliche Meinung aus einem anderen relevanten Blickwinkel betrachtet. Der erste Artikel beschäftigt sich mit theoretischen Konzeptionen der öffentlichen Meinung und der Meinungsforschung. Im ersten Teil analysiert er die Entwicklung der Begriffe „Öffentlichkeit“ und „öffentliche Meinung“ von einer Konzeption, die ihren Ursprung in der politischen Philosophie hat, hin zu einem soziologischen Verständnis. Eingehender widmet er sich dem soziologischen Verständnis der „öffentlichen Meinung“ im amerikanischen Pragmatismus, in Lippmanns Kritik dieser Auffassung und in der Theorie der öffentlichen Meinung von Ferdinand Tönnies. Des Weiteren dokumentiert er die Veränderungen im Verständnis der „öffentlichen Meinung“, die durch die Einflüsse der Massengesellschaft und durch die Praxis der Meinungsforschung hervorgerufen wurden. Im zweiten Teil beschäftigt er sich mit der Rolle der Umfragen, die ursprünglich als Instrumente zur Förderung der Demokratie und zur Stärkung der unmittelbaren Kommunikation zwischen den Bürgern und der politischen Elite gedacht waren. Die Praxis der Umfragen zeigt, dass ihr Einfluss in sich widersprüchlich ist. Als einer der grundlegenden Kommunikationskanäle in der gegenwärtigen Gesellschaft sind sie durch die allgemeinen Probleme der Massenmedien belastet und spiegeln diese in ihren spezifischen Zügen wider.

Das Thema der Stellung des tschechischen Präsidenten und des Wahlverfahrens für dieses Amt wurde nicht nur wegen seiner Aktualität in der Wahlkampagne zum Gegenstand eines Artikels gemacht. Es handelt sich um den spezifischen Fall eines Expertenthemas, zu dem sich die Öffentlichkeit ganz spontan einen eigenen Standpunkt bildet. Auf der einen Seite handelt es sich in hohem Maße um eine verfassungsrechtliche und politologische Fachfrage, auf der anderen Seite hat der Volks-“Souverän“ das unveräußerliche Recht, sich zur Ordnung des Verfassungssystems im eigenen Land zu äußern und darüber zu bestimmen. Der Beitrag versuchte zu zeigen, worin das Problematische an dieser Situation besteht, in der sich

in der Öffentlichkeit eine Haltung zur Form einer politischen Schlüsselinstitution – dem Präsidentenamt – herausbildet, ohne dass jedoch dabei ein ausreichender Einblick in die Problematik in allen ihren Zusammenhängen im Hintergrund stünde. Die einander widersprechenden Haltungen zu den einzelnen Teilfragen machen uns ein weiteres Mal deutlich, wie kompliziert es für die Öffentlichkeit ist, sich zu einem Problem als Ganzem einen klaren und konsistenten Standpunkt zu bilden.

Publikace edice „SOCIOLOGICAL PAPERS“

Edice „Sociological Papers“ je pokračováním edice „Working Papers“, která vychází od roku 1989.

- SP 02:12 M. Havelka, J. Černý, J. Česal, M. Hudema, M. Tuček: Skupinové mentality
- SP 02:11 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: The Understanding of Social Hierarchies during Communistic Era
- SP 02:10 A. Křížková, L. Václavíková-Helšusová: Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích. 48 s., 107 Kč.
- SP 02:9 L. Linek, P. Rakušanová: Parties in the Parliament. Why, When and How do Parties Act in Unity? 73 s., 81 Kč
- SP 02:8 A. Křížková: Životní strategie manažerek: případová studie. 67 s., 129 Kč
- SP 02:7 T. Kostecký, J. Stachová, D. Čermák: Region a politika. 76 s., 116 Kč
- SP 02:6 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: Svět hierarchií a reálný socialismus. 97 s., 169 Kč
- SP 02:5 P. Sunega, D. Čermák, Z. Vajdová: Dráhy bydlení v ČR 1960–2001. 97 s., 177 Kč
- SP 02:4 Z. R. Nešpor: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. 85 s.
- SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
- SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
- SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
- SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohútek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč
- SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
- SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
- SP 01:9 T. Kostecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč
- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciace v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč

-
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948–1989; 48 pp., 89 Kč
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95 Kč
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988–1999; 70 s., 101 Kč
- SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

PUBLIKACE EDICE „WORKING PAPERS“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímání a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Bušíková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušíková, E. Heřmanová, T. Kostecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990–1998 (analýza dat IVVM); 104 s.

-
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturní a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992–1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace

**Eliška Rendlová
Tomáš Lebeda**

Edice Sociologické texty/Sociological Papers SP 02:13

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Čermáková

Sazba: M&R Třešňákovi

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ

tel.: 222 221 761, fax: 221 183 250

e-mail: prodej@soc.cas.cz